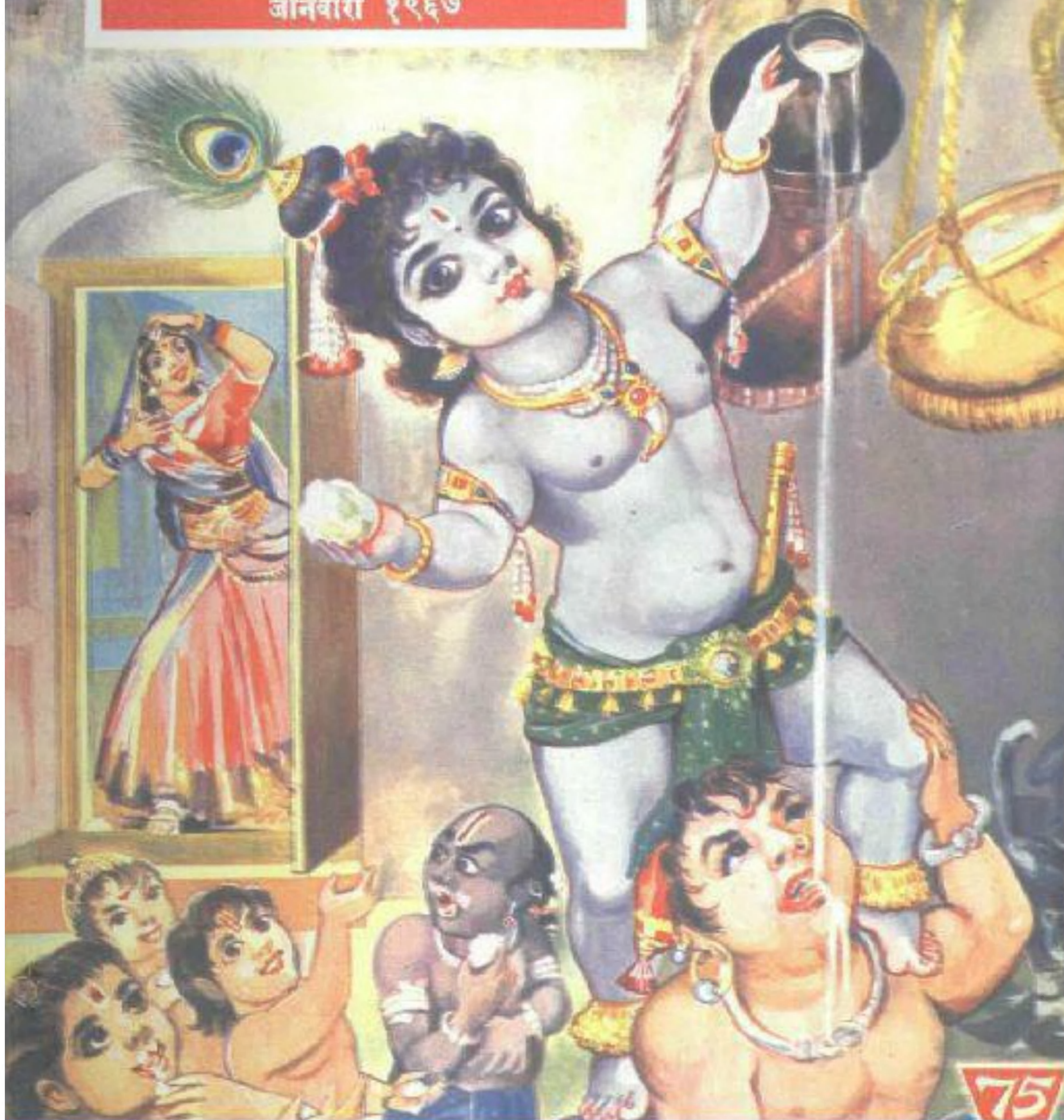
चांदोबा

जानेवारी १९६७

भारताचा इतिहास

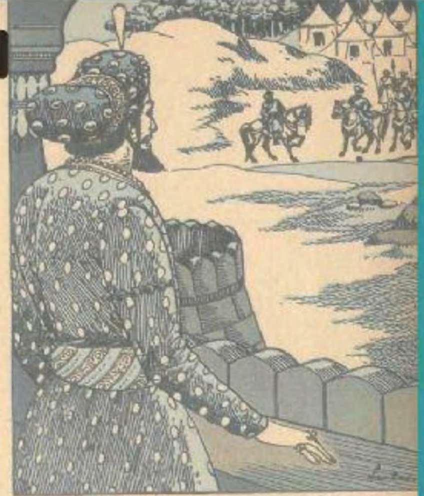

बाजीरावाच्या मित्रमंडळांस उत्तर भारत जिंकण्याची त्याची कल्पना आवडली नाहीं. परंतु शाहू छत्रपतींना त्यानें ती गोष्ट पटवून दिली. आपली महत्वाकांक्षा पुरी करण्याच्या प्रयत्नांत हिंदू राजांची मदत मिळावी या साठीं त्यानें 'हिंदू पद्पादशाही' या नांवानें मोहीम सुरू केली.

१७२३ च्या डिसेंबर महिन्यांत त्यानें माळवा प्रांतावर स्वारी केली तेव्हां हिंदू राजांनीं पुष्कळ कष्ट सहन करून त्याला मदत केली. गुजराथच्या सुलतानांमध्यें भाऊबंदकी चालू असल्यामुळें तो प्रांत मराठ्यांच्या हातीं आला. परंतु मराठा सैन्यांत बाजीरावाविरुद्ध एक गट उभा झाला. त्यापक्षाचा पुढारी होता, त्र्यंबकराव दाभाडे. तो गुजराथचा सेनापति होता. बाजिरावाच्या लौकिकाचा हेवा वाटूं लागल्यामुळें कोल्हापूरच्या शिवाजीचा वंशज दुसरा संभाजी यानें व निजामुल्मुल्कनें त्र्यंबकरावाला पाठिंबा दिला. परंतु बाजिरावानें त्यांचीं सर्व कारस्थानें उलथून पाडलीं. १ एप्रिल १७३१ या रोजीं युद्ध झालें त्यांत त्र्यंबकरावाचा पराभव झाला व त्यांत तो ठार पण झाला. पेशव्यांच्या इतिहासांत बाजिरावाचा हा जय फार महत्वाचा आहे. त्यानंतर त्याची बरोबरी करणारा कोणी शत्रु उरला नाहीं. १७३१ च्या आगस्ट महिन्यांत निजामुल्मुल्क याच्याशीं तह करून घेतला. त्या तहाप्रमाणें दक्षिणेकडे त्याला वाटेल तसें राज्य वाढविण्याची मुभा मिळाली आणि मराठ्यांना उत्तरेकडे आपलें साम्राज्य वाढविण्यास स्वतंत्रता मिळाली.

सुदैवानें बाजीरावाची अंबेर राजा द्वितीय जयसिंह आणि छत्रसाल बुंदेला यांच्याशीं मैत्री झाली. तो १७३७ मध्यें दिल्लीच्या परिसरांत आपलें सैन्य घेऊन गेला. परंतु त्यानें दिल्लीवर स्वारी केली नाहीं. कारण बादशाहाला त्रास देण्याची त्याच्या मनांत मुळींच इच्छा नव्हती. परंतु बादशाहानें मराठ्यांच्या दडपणाखालून आपली सुटका करून घेण्यासाठीं निजामुल्मुल्क याच्याकडे मदत मागितली. सहा वर्षांपूर्वी केलेला तह धुडकावून निजामुल्मुल्क मराठ्यांविरुद्ध बादशाहाला मदत करण्यासाठीं निघाला. भोपाळ नजीक दोन्हीं सैन्यांचें युद्ध झालें निजामुल्मुल्कचा पराभव झाला. त्यानें बाजीरावाशीं पुन्हां तह केला. त्या तहाच्या अटीप्रमाणें सर्व माळवा प्रांत बाजिरावाच्या हातीं आला. बादशाहानें पण या तहाला मान्यता दिली आणि मोंगलांना नुकसान भरपाई म्हणून पेशव्यांना ५० लाख रुपये द्यावे लागले. या तहामुळें मराठ्यांची सत्ता देशाच्या या भागावर जास्त बळकट झाली.

१७३७ मध्यें पश्चिमेकडील साल्सेट व वसई हीं पोर्तुगीज ठाणीं मराठ्यांनीं स्वाधीन करून घेतलीं. परंतु उत्तरेकडे दिल्लीवर नादिरशाहाच्या स्वारीचें वर्णन ऐकून बाजीराव काळजींत पडला. त्यानें लहान लहान

मुसलमान राज्यांशीं वैर सोडून दिलें व तो त्यांच्याशीं सख्य करून नादिरशाहाला तोंड देण्याची तयारी करूं लागला. परंतु त्याच्या प्रयत्नाला यश येण्यापूर्वीच वयाच्या अवघ्या ४२ व्या वर्षी त्याचा मृत्यू झाला. त्याच्या मृत्यूमुळें वाढत्या मराठा राज्यावर वज्रपात झाला. मराठा राज्य वाढविणारे जे शूर पराक्रमी होऊन गेले त्यांच्या पंक्तींत बाजिरावाला मोठ्या मानाची जागा मिळते.

बाजिरावाच्या काळांत मराठा राज्याची शक्ति व कीर्ति शिखरास पोचली होती, यांत शंका नाहीं. परंतु मराठा जातींत जें ऐक्य

होतें त्याला तडा पडला. याला कारण पुन्हा सुरू झालेली जहागीरदारी देण्याची प्रथा. जागोजागीं अर्धस्वतंत्र अशीं राज्यें कायम झालीं आणि केंद्रीय सत्ता कुमकुवत होत गेली व शेवटीं ती नष्ट पण झाली.

सर्वांत प्रथम स्वतंत्र होणारें राज्य म्हणजे वरारचें राज्य व तेथील प्रमुख रघुजी भोसले. त्याच प्रमाणें बडोद्याचे गायकवाड स्वतंत्र झाले. बाजिरावाच्या सैन्यांतला राणोजी शिंदे यानें माळव्यांत स्वतंत्र राज्य कायम केलें. माळव्याच्या दक्षिणेकडील प्रांतांत मल्हारराव होळकर यांनीं स्वतंत्र राज्य स्थापन केलें. बाजिरावाच्या सैन्यांत प्रमुख अधिकारी म्हणून या सर्वांनीं काम केलें होतें.

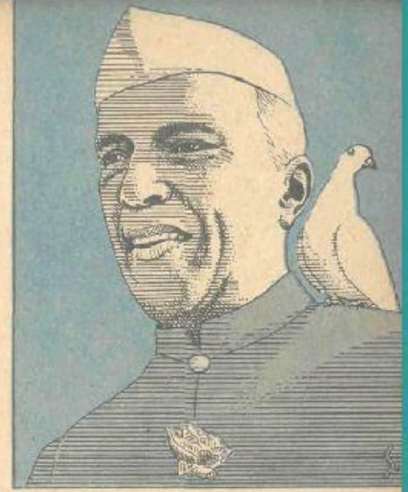
बाजीराव वारल्यावर त्याचा मुलगा बाळाजी बाजीराव हा पेशवा झाला. मराठा सरदारांनी या गोष्टीला विरोध केला. कारण त्याचें वय अवघें अठरा वर्षांचें होतें. त्याच्या अंगांत त्याच्या वडिलांची कर्तबगारी नसली तरी तो अगदींच निरुपयोगी व असमर्थ नव्हता. सैन्यव्यवस्था व युद्धतंत्र त्यानें आपल्या वडिलांच्या धोरणाप्रमाणें चालू ठेवलें.

१७४९ मध्यें शाहूनें मरणसमयीं मराठा राज्याची सर्व व्यवस्था पेशव्यांच्या हातीं दिली. शिवाजीच्या वंशीयांपैकीं ताराबाईच्या नातवाला वारस नेमण्यांत आलें. परंतु ताराबाईनें त्या गोष्टीस नकार देऊन त्याला विरोध केला. एवढेंच नव्हे तर तिनें पेशव्यांविरुद्ध युद्ध सुरू केलें. तिनें बालक राजाला कैदेंत ठेवलें. परंतु शेवटीं पेशव्यांनाच जय आला. त्यानंतर मराठा राज्यांत पेशवाच मुख्य शासनकर्ता झाला.

नेहरू चरित्र

[२९]

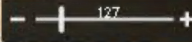
१९३० च्या २६ जानेवारी या रोजी स्वातंत्र्यदिवस साजरा झाला. या उत्सवा वरून देशांत जाग्रती आहे व देश चळवळीला तयार आहे हें कळलें. देशभर शहरांत व खेडोपाडीं मोठमोठ्या सभा झाल्या आणि स्वातंत्र्यप्राप्तीची प्रतिज्ञा लोकांनीं केली. यावरून गांधीजींनीं देश चळवळ सुरू करण्यास तयार असल्याचें ओळखलें.

१९२१-२२ सालचा सत्याग्रह चौरी चोरा येथील दंग्यामुळें गांधीजींनीं बंद केला होता. तसेंच कांहीं तरी गांधीजी करतील कीं काय अशी धाकधूक जवाहरलालजींना वाटत होती. गांधीजींचें असें ठाम मत होतें कीं सत्याग्रहाचा कार्यक्रम निर्मळमन-पणें पार पडला तर त्यांत कधीं अपयश येणार नाहीं. या शिवाय तेंच एक साधन होतें. हिंसा हा चळवळींतला एक भाग किंवा कार्यक्रम म्हणून जोपर्यंत मानला जात नाहीं तोपर्यंत चळवळ बंद करणार नाहीं असेंदेखील त्यांनी आपलें मत प्रगट केलें. त्यामुळें जवाहर-लालजी वगैरेंस बरें वाटलें.

असहकारितेची ही चळवळ कशी सुरू होणार या गोष्टीचा लोक विचार करीत होते. त्याच वेळीं गांधीजींनीं मिठाच्या सत्याग्रहाचा मंत्रोपदेश दिला. मिठाचा कायदा मोडून त्याचा धिक्कार करावा असें त्यांनीं जाहीर केलें.

जवाहरलालजी वगैरेंना मिठाचा सत्याग्रह आणि स्वातंत्र्य यांचा परस्पर संबंध काय हें कळेना. गांधीजींनी जाहीर केलेला स्व-राज्याचा अकरा सूत्री अर्थ पण जवाहर-

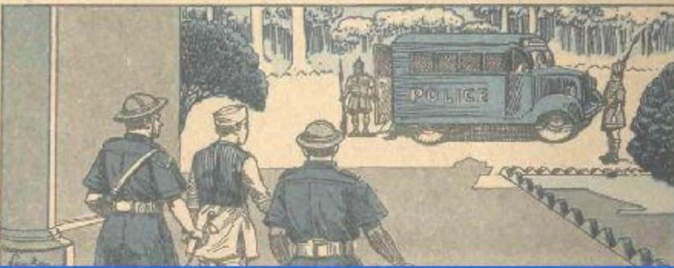

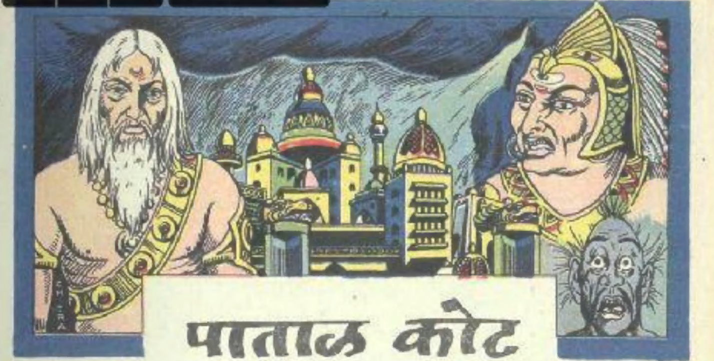

जवाहरलालजींच्या पत्नी कमला व बहीण कृष्णा यांनींदेखील पुरुष गणवेष धारण करून स्वयंसेवकांचें शिक्षण घेतलें.

६ एप्रिल या रोजीं राष्ट्रीय सप्ताहाचा पहिला दिवस होता. त्या दिवशीं गांधीजींनीं मिठाचा कायदा भंग केला. त्यानंतर तीन चार दिवसाच्या आंत कांग्रेसनें मिठाचा कायदा भंग करण्याची आज्ञा दिली. पण मीठ कसें करतात हें जवाहरलालजींना किंवा त्यांच्या इतर साथीदारांपैकीं कोणाला माहीत नव्हतें. एक दोन पुस्तकें वाचून मीठ करण्याची रीत प्रसिद्ध करण्यांत आली. कढईत किंवा मातीच्या मडक्यांत पाणी आटवलें तेव्हां मिठासारखा एक पदार्थ अवश्य तयार झाला व तो लिलाव करून विकण्यांत पण आला. अशा तऱ्हेनें तयार केलेलें मीठ खाण्या जोगें आहे कीं नाहीं हा प्रश्न समोर नव्हता. मुख्य प्रश्न मिठाचा कायदा मोडणें हा होता. चळवळीचा जसा जसा जोम चढत गेला, तो पाहून जवाहरलालजी चकित झाले. प्रजेंत उत्साह व चैतन्य उत्पन्न करण्याच्या कामांत गांधीजींचा हात धरणारा दुसरा पुढारी एकहि नव्हता.

१४ एप्रिल या रोजीं जवाहरलालजींना अटक झाली. त्यांनीं प्रथमच, स्वतः तुरुंगांत गेल्यावर कांग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून गांधीजींची किंवा स्वतःचे वडील मोतीलाल यांची नेमणूक करून ठेवली होती. गांधीजी तयार झाले नाहींत. म्हणून मोतीलालजींना अध्यक्ष व्हावें लागलें.

अटक झाली त्याच दिवशीं कोर्टांत विचारणा होऊन जवाहरलालजींना सहा महिन्यांची शिक्षा झाली.

पाताळ कोट

[७]

[सैनिकांना गुहेंत काळशंबर किंवा कुंभीर यांपैकीं कोणीच आढळलें नाहीं. एका गुहेंत दोन सैनिक अजगराच्या पाशांत सांपडले. धूमकला काळशंबराचा मंत्रदंड सांपडला. त्याच वेळीं कदंब देशाचा जखमी झालेला मंत्री घोड्यावरून आला. तो आपल्या राजासमोर–"महाराज! सर्वनाश!" असें म्हणत जमिनीवर पडला. पुढें–]

गंगाधरनें वैद्याला बोलावून कदंब देशाच्या मंत्र्याचा औषधोपचार करायला सांगितलें. दोघां सैनिकांनीं मंत्र्याला एका दगडाला टेंकून बसविलें. औषधोपचार झाल्यावर गंगाधरनें त्याला विचारलें–"अमात्य! आतां बोला, कदंब देशावर शत्रूनें स्वारी का केली आहे?" कदंब देशाच्या मंत्र्यानें प्यायला पाणी हवें आहे अशी खूण केली. एका सैनिकानें पाणी प्यायला दिलें. पाणी पिऊन मंत्री जिवांत जीव आल्यासारखा म्हणाला–"हें कुंतल देशाचे मंत्री वाटतें?" असें म्हणत त्यानें गंगाधरकडे पाहून आपल्या राजाला विचारलें व पुढें म्हणाला–"कदंब देशावर शत्रूनें स्वारी केल्याचें कळतांच मला वाटलें की तें कुंतल देशाचेंच सैन्य असावें."

राजा उग्रसेन रागाच्या भरांत म्हणाला—“कदंबची राजधानी शत्रूनें हस्तगत केली आहे, हेंच तुला सांगावयाचें आहे वाटतें ?”

“महाराज! आपण शांत असावें!” असें म्हणत गंगाधरनें विचारलें—“हे शत्रु कोण असावेत असें तुम्हांला वाटतें ?”

“बाहेर शत्रु असता तर राजधानीवर त्यांना स्वारी करणें शक्य झालें नसतें. हे शत्रू बाहेरचे नसून घरांतलेच आहेत. ते कोठून केव्हां आले, कळलें नाहीं. हा सर्व दगा आहे! राजधानींतले नागरीक पण त्यांना सामील झाले आहेत. त्यांनीं राजवाड्यावर हल्ला केला आणि खजिना लुटला.” कदंबचा मंत्री म्हणाला.

“खजिना लुटला? माझा खजिना लुटला? पिढ्यान पिढ्या वाढविलेला तो खजिना! सोनें, चांदी, रत्नें....सर्व?” म्हणत उग्रसेन चवताळून विचारूं लागला—“होय, पण त्यांचा पुढारी कोण होता? मी सर्वांची डोकीं उडवितों! कोठें आहे माझा घोडा?” तलवार उपसून तो दूर घोडा चरत होता तिकडे धावूं लागला!

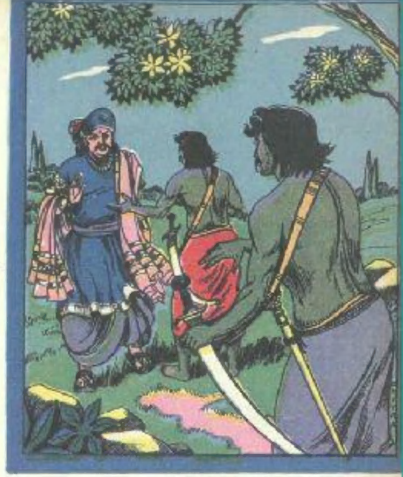
गंगाधरनें उग्रसेनचा हात धरून विचारलें—“महाराज, मला हें सांगा कीं तुम्हांला तुमची मुलगी हवी आहे कीं खजिना? थोडा धीर धरा! अशी घाई करून काम नाहीं भागणार!”

नंतर त्यानें कदंब देशाच्या मंत्र्याला विचारलें—“या बंडखोरांचा कोणी पुढारी आहे का? कीं दंगेखोरांनीं उचल केली?”

“महामंत्री? पुढारी कां नाहींत? धूमक व सोमक आहेत कीं! एक मातृहंतक व एक पितृहंतक! लुटा खजिना! त्यांत आपल्या जवळून लुटलेलें धनच आहे! असे ओरडत त्यांनीं लोकांना खजिन्यावर हल्ला चढवायला प्रोत्साहन दिलें.” कदंबचा मंत्री म्हणाला.

सोमक दांतओठ चावून तलवार उपसणार होता. परंतु धूमकनें त्याला डोळ्यानें खूण करून अडविलें.

गंगाधरच्या समोर येऊन हात जोडून तो म्हणाला—“प्रभो! असाच आहे महाराजांचा आणि या मंत्र्याचा न्यायविचार! गेले दोन दिवस आम्ही कदंब नगरानजीक देखील गेलों नाहीं. कदंब देशांत बंडाळी होण्याचें कारण तेथले अत्याचारी शासकच आहेत हें निराळें सांगण्याची गरजच नाहीं.”

गंगाधरनें डोळे वटारून कदंब मंत्र्याकडे पाहिलें आणि म्हणाला—“मी गेले अठ्ठेचाळीस तास पाहतों आहें, कदंबच्या शासकांनीं एकदेखील सत्य उच्चारल्याचें माझ्या नजरेस आलें नाहीं. युवराणीला राक्षस उचलून घेऊन गेला आहे. खजिना लुटला गेला आहे. राज्य शत्रूच्या हातीं गेलें आहे. दोघे शासक मृत्यूच्या जबड्यांत सांपडले आहेत. पापांचें आणि खोटें बोलल्याचें प्रायश्चित्त याच जन्मीं भोगावें लागत आहे, त्यांत नवल काय?”

राजा उग्रसेन लज्जित होऊन म्हणाला—“मंत्री! जें झालें त्याबद्दल मी आतां काय उत्तर देऊं. या सर्वांला कारण मीच आहें. क्षमा करावी! माझें राज्य गेलें याबद्दल मला दुःख नाहीं. परंतु मुलीला राक्षस उचलून घेऊन गेला आहे. तिचें रक्षण तुमचें सहाय्य मिळेल तरच शक्य होईल.”

“महाराज! सहाय्य? मला असें वाटत आहे कीं शशिकांतला तो मांत्रिक उचलून घेऊन गेला आहे.” नंतर कांहीं वेळ थांबून गंगाधर पुन्हां म्हणाला—“पण हा गलका कसला? तुम्हांला नाहीं ऐकूं येत?” त्यानें सैनिकांकडे वळून विचारलें.

दोन तीन सैनिक एका उंच दगडावर उभे राहून टाळ्यांचा आवाज ज्या बाजूनें ऐकूं येत होता त्या बाजूला पाहूं लागले. म्हणाले–"मालक! लोकांचे थवेच्या थवे याच बाजूला येत आहेत. त्यांच्यापैकीं कांहीं तालावर नाचत आहेत."

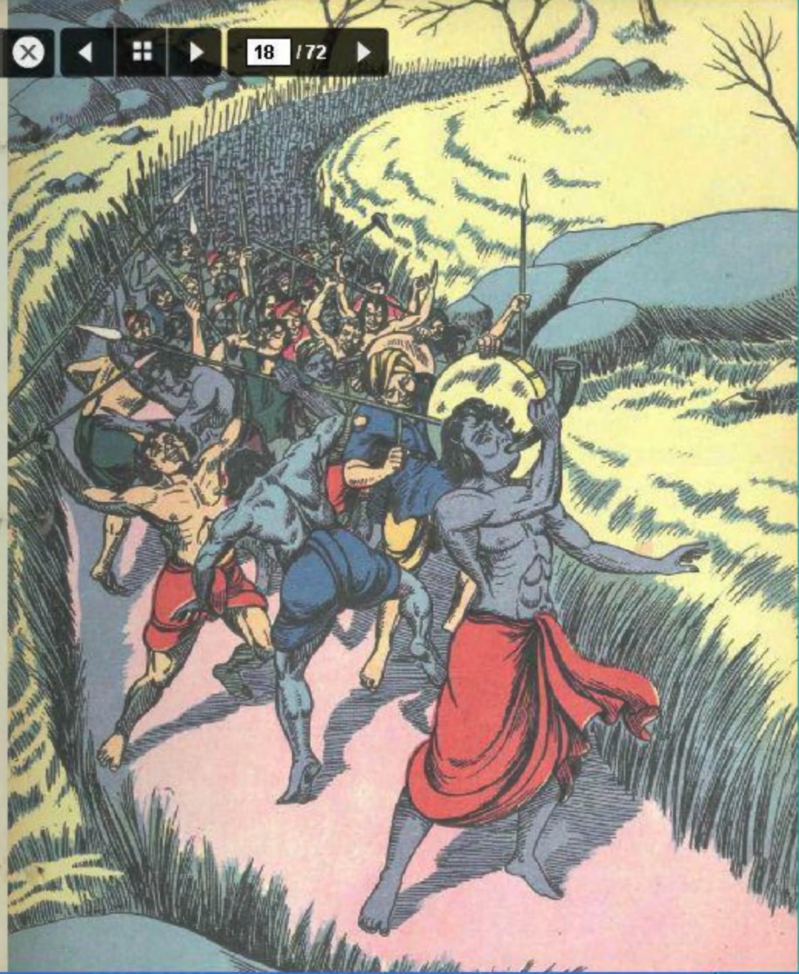
इतक्यांत एक घोडेस्वार सरळ उग्रसेना-जवळ येऊन खालीं उतरला. त्याचे कपडे जागोजागीं जळलेले होते. त्याची म्यान रिकामी होती आणि तल्वार हातांत नव्हती. तो उग्रसेनाचा खजिनदार होता. "महाराज! खजिना लुटला गेला. मी कसाबसा जीव वांचवून आपणांला कळ-विण्यासाठीं आलों आहें. ते सर्व लोक आपला शोध काढीत इकडेच येत आहेत. पळा! नाहीं तर आपल्या जिवाला धोका आहे!" असें म्हणत खजिनदार उग्रसेनाचे पाय धरून रडूं लागला.

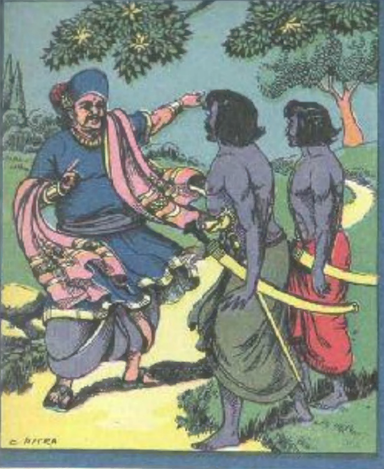
"कोठें पळ म्हणतोस व कसे पळ-णार?" गंगाधरनें त्याला विचारलें व धूमक आणि सोमक दोघांना जवळ यायला खूण केली.

"सैन्याची जमवाजमव करून त्या बंडखोरांना चिरडून टाकावें महाराज!" कदंबचा मंत्री आपल्या राजाला म्हणाला.

"सैन्य!" गंगाधर थट्टेंत हंसला. "प्रजेनेंच बंड केल्यावर सैन्य आकाशांतून का येणार आहे, मंत्री?" मंत्र्याला गप्प करून गंगाधर म्हणाला–"आतां तुमचें रक्षण हे सोमक व धूमकच करूं शकतील. सोमक आणि धूमक! हें काम करायची आहे का तयारी?" त्यानें दोघांना संबोधन करून विचारलें.

"या राजाचें व मंत्र्याचें रक्षण आम्हांला करतां येईल. परंतु यांचें राज्य नाहीं परत करतां येणार याला!" दोघे म्हणाले.

"धूमक! राजाशिवाय राज्य कसें? विचार करून बोलशील कीं नाहीं जरा!" गंगाधरनें दरडावून विचारलें.

"महामंत्री! मला राज्याचा मोह नाहीं. मी आपल्या मुलीच्या शोधार्थ रानोमाळ हिंडायला तयार आहें." उग्रसेन म्हणाला.

"राजा असेल तरच मंत्री!" कदंबचा मंत्री म्हणाला.

"राज्यच नसेल तर खजिना कशाला? मीदेखील आपणांबरोबरच येतों महाराज!" खजीनदार उग्रसेनाला म्हणाला.

"तुमच्या पैकीं एकहि त्या लोकांच्या समोरून जिवंत सुटणें शक्य नाहीं." सोमक दरडावून म्हणाला.

"येथें आज्ञा करणारा फक्त मी आहें! कोणी मध्यें कांहीं बोललेलें मला खपणार नाहीं." गंगाधर डोळे वटारून म्हणाला. उग्रसेन महाराज व त्यांचा मंत्री कुंतल देशाच्या आश्रयाला आले आहेत. त्यांचें रक्षण करण्याचा भार माझ्या शिरावर आहे. धूमक आणि सोमक! जा तुम्ही दोघे, त्या लोकांना परत राजधानीकडे समजावून पाठवून द्या! ते पुढें आले तर रक्तपात होईल!" असें सांगून त्यानें आपल्या सैन्याला तयार राहण्यास हुकूम सोडला.

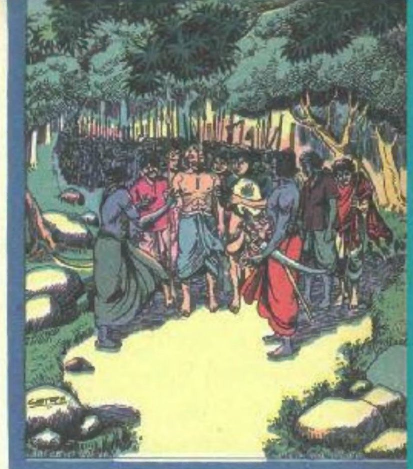
कुंतल देशाच्या मंत्र्याचा हुकूम ऐकून सोमक व धूमक दोघांना आश्चर्य वाटलें व राग पण आला. सोमक रागाच्या भरांत कांहीं बोलणार तेवढ्यांत धूमक त्याला आवरून त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून त्याला दूर घेऊन गेला. म्हणाला—"सोमू! अशी घाई कशाला, आपण गंगाधरशीं वैर केलें तर तो आपल्या सर्व अनुयायांची कत्तल करील व कदंबच्या गादीवर उग्रसेनाला बसवील. म्हणून तूर्त त्यांच्या

मताप्रमाणें करण्यांतच आपलें व सर्वांचें हित आहे." धूमकनें सोमकला समजावून सांगितलें.

सोमक थोडा वेळ मागें पुढें करून शेवटीं धूमकनें सुचविल्याप्रमाणें त्याच्याबरोबर निघाला. दोघे घोड्यावर बसून विजयनाद करीत कदंबचे नागरिक येत होते तिकडे गेले.

नागरिकांपैकीं कांहींनीं त्यांना ओळखलें. ते ओरडले—"अरे ते पहा, धूमक आणि सोमक! त्यांचें नेतृत्व मिळालें तर कुंतल देशाच्या शतयानु राजाला देखील गादीवरून काढून टाकतां येईल!"

धूमक पुढें गेला व सर्वांना शांत रहायला सांगून म्हणाला—"नागरीक हो! आतां तुम्ही कदंबच्या राजधानीस परत जावें यांतच आपलें सर्वांचें हित आहे. उग्रसेन व त्याचा मंत्री कुंतल देशाचा मंत्री गंगाधर याला शरण गेले आहेत. तुम्ही त्या दोघांवर सूड उगवण्यासाठीं पुढें गेलांत तर कुंतल देशाच्या सशस्त्र व ताज्या दमाच्या सैन्याशीं युद्ध करावें लागेल. या युद्धांत आपल्याला यश येईल कीं नाहीं, मला तरी शंका आहे. समजा, आपण जिंकलों तर कुंतल देशाचा राजा आपलें सर्व सैन्य घेऊन

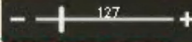

आपल्या राज्यावर स्वारी करील. त्याच्यासमोर आपला टिकाव लागणें अशक्य!

"आतां आम्हांला राजाचें राज्यच नको आहे. आम्ही त्याचा शेवट करण्यासाठीं आवश्यक असेल तर कुंतल देशाशीं पण युद्धाला तयार आहों." गर्दींतून एक तरुण म्हणाला.

"आत्मार्पण व आत्महत्या यांतला भेद तुला कळत नसेल असें नाहीं मला वाटत." असें म्हणत धूमक थोडा हंसला व म्हणाला—"प्रजेचें राज्य स्थापन करणारीं ही तरणीं मुलें आपापल्या घरीं जाऊन

कांहीं दिवस खेळत राहालीं तर त्यांचें व त्यांच्या देशाचें जास्त हित होईल. मी कदंब नगराच्या प्रमुख नाकरिकांना पुढें यायला विनंति करीत आहें." धूमक म्हणाला.

चार पांच वृद्ध नागरिक गर्दीतून वाट काढीत पुढें आले. धूमक घोड्यावरून खालीं उतरला व त्यांना नमस्कार करून म्हणाला—" आतां नेतृत्व तुम्ही वडीलधाऱ्या लोकांनीं हातीं घ्यावें अशी माझी विनंति आहे. या तरुण मंडळीला वस्तुस्थितीची कल्पना असणें शक्य नाहीं. गंगाधरनें सांगितल्याप्रमाणें राजाशिवाय राज्य कसें ? पण उग्रसेनाला कदंब देशाचा राजा होतां येणार नाहीं. पण त्याची मुलगी गादीवर बसली तर आपल्याला हरकत कां असावी !" तो म्हणाला.

" कांतिसेनेला आमची राणी करावें, आम्हांला तेंच पाहिजे आहे !" लोक ओरडूं लागले. वृद्ध नागरिकांनीं पण त्याला सहमती दिली.

" असें असेल तर सर्वांनीं शांतपणें परत कदंब नगरास जावें. युवराणीला जो राक्षस उचलून घेऊन गेला आहे त्याचें पारिपत्य करून आपल्या राणीला सोडवून आणण्याची जबाबदारी मी घेतों." धूमक म्हणाला.

लोकांनीं धूमकचा जयजयकार केला आणि कदंब नगराकडे परतले. धूमक व सोमक गंगाधर मंत्री उभा होता तिकडे आले. त्याच वेळीं धूमकच्या कमरेला लोंबत असलेला कालशंबर याचा मंत्रदंड ' जय ' म्हणत दोरी तोडून आकाशांत उडूं लागला. सोमकनें तो धरण्यासाठीं उडी मारली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

अर्थलोभी

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला आणि झाडावरून प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन मौनपणें श्मशानाच्या दिशेनें निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—" राजा ! तुझ्या-सारखे चिकाटीनें परिश्रम करणारे क्वचित आढळतात. सामान्य मनुष्य अर्थलोभीसारखा अल्प प्रयत्नानें जास्त लाभ व्हावा हीच अपेक्षा ठेवून काम करतो. परंतु अशा लोकांना यशपण क्वचित मिळतें. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून अर्थलोभीची गोष्ट सांगतों. लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

कांची नगरींत बाहुबली राज्य करीत असतां राजधानींत अर्थलोभी नांवाचा एक व्यापारी रहात असे. बंधुबांधव कदाचित

वेताळाच्या गोष्टी

फसवून बुडवितील असा विचार करून त्यानें कामाची देखरेख ठेवण्यासाठीं आपल्या बायकोलाच नेमलें.

त्याच्या बायकोचें नांव मानपरा असें होतें. ती एक अपूर्व रूपवतीच नव्हे तर व्यवहार कुशल आणि बोलण्यांत आणि काम साधून घेण्यांत पण फार हुशार होती. नवऱ्याला व्यापारांत फायदा करून देण्याच्या कामीं तिला चांगलेंच यश आलें.

एकदां सुखधन नांवाचा एक परदेशी व्यापारी आपल्याबरोबर निरनिराळ्या प्रकारचें सुंदर घोडे व सुती, रेशमी आणि लोकरीचें निरनिराळ्या प्रकारचें कापड घेऊन व्यापारासाठीं कांची नगरींत आला. तेव्हां अर्थलोभीनें बायकोला त्याच्याकडे जाऊन पांचशें घोडे व पांच हजार रुपयांचे चीन देशांतलें रेशमी कापड विकत घेऊन यायला सांगितलें. नंतर तें आपण आपल्या राजाला विकलें तर पुष्कळ फायदा होईल असें पण म्हणाला.

नवऱ्यानें सांगितल्याप्रमाणें मानपरा सुखधन उतरला होता त्या जागीं गेली. घोडे व कापड विकत घ्यायचें आहे असें सांगून तिनें किंमत विचारली. सुखधन तिचें सौंदर्य पाहून म्हणाला- "मी तुला घोडे किंवा रेशमी कापड विकायला तयार नाहीं. फक्त एक रात्र माझ्याबरोबर येऊन राहालीस तर तुला हवे असलेले पांचशें घोडे व पांच हजार रेशमी वस्त्रें मी बक्षिस देईन."

"हें मी पतीला जाऊन सांगतें." असें उत्तर देऊन मानपरा स्वतःच्या घरीं निघून गेली. सुखधन जें म्हणाला तें ऐकून अर्थलोभीला राग आला नाहीं. शांतपणें म्हणाला—"पांचशें घोडे व पांच हजार वस्त्रें! एक रात्रभर त्याच्याकडे रहायला हरकत काय? आज रात्रीं जा त्याच्याकडे आणि उद्यां सकाळीं ये परत."

मानपरा त्या प्रमाणें सुखधनच्या घरीं गेली. सुखधननें अर्थलोभीकडे घोडे व रेशमी वस्त्रें पाठवून दिलीं.

उजाडल्यावर अर्थलोभीनें बायकोला बोलावून आणण्यासाठीं आपल्या नोकरांना सुखधनच्या घरीं पाठविलें.

त्यांना पाहून मानपरा म्हणाली—"तुमच्या धन्यानें मला विकलें आहे. तुमच्या मालकाला एक वेळ लाजलज्जा नसेल. पण मला स्वतःचा स्वाभिमान आहे. मी येत नाहीं! तुम्ही आपल्या मालकाला जाऊन सांगा."

नोकरांनीं येऊन बायकोचा निरोप कळवल्यावर अर्थलोभीला भयंकर राग आला व त्यानें बळजबरीनें बायकोला घेऊन जायचें मनांत योजलें आणि आपला मित्र हरबल याचा सल्ला घेतला. हरबलानें तसें करणें बरोबर होणार नाहीं असा सल्ला दिला.

"तूं बायकोला विकायला मागें पुढें पाहिलें नाहींस व त्यानें तिच्यासाठीं आपल्या ऐश्वर्याचा त्याग केला. तो शूर ठरला व तूं लोभी. त्याच्या सारख्या त्यागी पुरुषासाठीं आपला प्राण द्यायला लोक धांवतील. तुझ्यासारख्या लोभ्याकडे कोणी ढुंकूनदेखील पाहणार नाहीं. म्हणून त्याच्याकडून

बायकोला घेऊन येण्याचा तुझा प्रयत्न व्यर्थ आहे." मित्र म्हणाला.

तेव्हां अर्थलोभी राजाकडे गेला आणि सुखधन बायकोला अपहरण करून घेऊन गेला असें सांगून तिला सोडवून आणावी अशी विनंति केली. पण घडलेली खरी गोष्ट मुळींच सांगितली नाहीं.

हा केवढा अन्याय झाला. अपराध्याला योग्य शिक्षा केलीच पाहिजे असें राजानें ठरविलें. परंतु त्याच्या मंत्र्याला मात्र तें बरोबर वाटलें नाहीं. म्हणाला—"महाराज! सुखधन हा एक परदेशी व्यापारी आहे. सर्व

गोष्टीची चवकशी केल्याशिवाय त्याला शिक्षा करणें अन्यायाचें ठरेल."

मंत्र्याचा सल्ला ऐकून राजानें एक दूत सुखधनच्या घरीं पाठविला आणि घडलेली सर्व हकीकत विचारून यायला त्याला सांगितलें. दूत आलेला पाहून मानपरानें घडलेलें वृत्त त्याला सांगितलें. राजाला तें सर्व ऐकून आश्चर्यच वाटलें. राजा अर्थ-लोभीला बरोबर घेऊन सुखधनच्या घरीं गेला.

राजाला आलेला पाहून मानपरानें त्याच्या पायावर लोटांगण घालून घडलेलें सर्व वृत्त अथपासून इतिपर्यंत सांगितलें व म्हणाली–

"या दोघांपैकीं माझा खरा पति कोण हें आतां आपणच सांगावें."

राजानें अर्थलोभीकडे वळून पाहिलें. पण तो काय बोलणार? त्याची वाचाच बंद झाली होती. मानपरा जें बोलली तें बरोबर आहे असा विचार करून राजा म्हणाला– "बाई! तुम्ही म्हणतां तें बरोबर आहे असें मी सुद्धां म्हणेन. तुमच्यासाठीं सर्व ऐश्वर्याचा त्याग करणाराच तुमचा खरा पति!"

तें ऐकून अर्थलोभीला इतका अपमान वाटला कीं रागाच्या भरांत तो राजाला म्हणाला–"महाराज! तें सर्व सोडा! तर मग मी व माझ्या कुटुंबांतले सर्वलोक एका बाजूला आणि सुखधन व त्याच्या कुटुंबांतले लोक दुसऱ्या बाजूला उभे राहून युद्ध करतों. ज्याचा पक्ष जिंकेल, मानपरा त्याची बायको होईल. आपण या द्वंद्वयुद्धास परवानगी द्यावी."

"असल्या शुभ कार्यासाठीं कुटुंबांतल्या सर्वांनीं युद्ध करण्याची गरजच काय? आपण दोघे द्वंद्वयुद्ध करूं या. जो जिंकेल मानपरा त्याची बायको होईल. आपणच दोघे ही शपथ घेऊन राजाला साक्षी ठेवून द्वंद्वयुद्ध करूं या." सुखधन म्हणाला.

राजाची परवानगी मिळतांच दोघे राजा व मानपरा या दोघांसमक्ष घोड्यावर बसून व शस्त्रास्त्र घेऊन द्वंद्वयुद्ध करूं लागले. सुखधननें आपला भाला अर्थलोभीच्या घोड्याला मारल्याबरोबर घोड्यानें अर्थलोभीला खालीं पाडलें. तरी त्याला सुखधननें ठार केलें नाहीं, उलट त्याला पुन्हां घोड्यावर बसूं दिलें. अर्थलोभी चारदां जमिनीवर पडला तरी सुखधननें त्याला प्रत्येक वेळीं पुन्हां घोड्यावर बसायला अवधी दिला. एवढेंच नव्हेंतर नव्या दमानें द्वंद्वयुद्ध करण्या-साठीं प्रोत्साहन पण दिलें. अर्थलोभीचें एक आयुध एकदां जमिनीवर पडलें तें घेण्यासाठीं अर्थलोभी खालीं उतरला असतां घोड्यानें त्याला लाथ मारली. अर्थलोभी बेशुद्ध होऊन पडला. अर्थलोभीच्या नोकरांनीं त्याला उचलून बाजूला केलें.

राजानें सुखधनचें अभिनंदन केलें व सर्व प्रकारें त्याचा गौरव केला. नंतर त्यानें सर्व चवकशी करून अर्थलोभी कडून सुखधन यानें मिळविलेलें ऐश्वर्य अन्यायानें व अधर्म-पणानें मिळविलें असल्याचें सांगून तें स्वतःकडे जमा केलें आणि सुखधनला हद्दपारीची शिक्षा केली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—राजा! मला एक गोष्ट कळत नाहीं राजानें सुखधन व अर्थलोभी यांच्या द्वंद्वयुद्धाला परवानगी कां दिली? कारण द्वंद्वयुद्धापूर्वीच राजानें मानपरा ही सुखधन याची बायको आहे हें मान्य केलें होतें. अर्थलोभी हारला. पण राजानें त्याचें सर्व धन स्वतःच्या स्वाधीन करून घेतलें हें कसें काय हें नाहीं कळलें मला. त्याला तसें करावयाचें होतें तर द्वंद्वयुद्धाला परवानगी देण्याची गरजच काय होती? तूं या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून दिली नाहींस तर तुला परिणाम माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांतर लोळूं लागतील."

तें ऐकून विक्रमार्क म्हणाला "अर्थलोभी पैशासाठी काय वाटेल तें करायला तयार झाला होता हें स्पष्टच दिसत होतें. द्वंद्वयुद्धास त्यानें परवानगी दिली त्यांत हेतू एवढाच की त्याच्या अंगांत शौर्य व पराक्रम आहे की नाहीं हें राजाला पहावयाचें होतें. अर्थलोभी जिंकला असता तर राजानें मानपरा त्याचीच बायको आहे असें सांगून तिला घेऊन जायला त्याला सांगितलें असतें. एवढेंच नव्हें, तर त्याला आपल्या पदरीं कदाचित नोकरी पण दिली असती. पण अर्थलोभीत वैश्यधर्म व क्षात्रतेज यापैकीं कांहींच आढळलें नाहीं. असल्या निरुपयोगी माणसाकडे संपत्ति राहणें समाजाच्या हिताचें नाहीं हें ओळखून राजानें त्याला तो दंडच दिला."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

चिंचोची मोट

एका गावीं एक व्यापारी रहात असे. त्याचें कुटुंब फार मोठें होतें. व व्यापार बेताचा. म्हणून त्याला फुकटचा खर्च करणें परवडत नसे. तो बाजारपेठेच्या गांवीं दर आठवड्याला जाई व माल विकत घेऊन आपल्या गांवीं येई. परंतु कधीं मोठ्या रस्त्यानें गाडींत सामान भरून येत नसे. नेहमीं आडवाटेनेंच येई. कारण जकात नाका आडवाटेवर नव्हता. अशा तऱ्हेनें गाडीचे व जकातीचे पैसे तो वांचवी. म्हणून जेवढें ओझें स्वतः उचलून नेतां येईल एवढाच माल तो विकत घेई.

आडवाट एका रानांतून जात असे. जास्त चालावें लागे. चोरांची व रानटी श्वापदांची भीति होती ती निराळीच. त्या रानांत भुतें पण होतीं. तरी तो त्याच वाटेनें पायीं येई.

एकदा तो त्या रानांतल्या वाटेनें ओझें उचलून जात असतां एका मोठ्या वडाच्या झाडावरून उडी मारून एक भूत त्याच्या-समोर दत्त म्हणून उभें राहिलें. "मी तुला खाणार!" असें म्हणत भूत त्याच्या जवळ येऊं लागलें.

व्यापारी काय करावें हें न सुचल्यानें घाबरला. पण स्वतःला सावरून म्हणाला—"असें होय! तूं भूतच आहेस नाहीं का? मला प्रथम वाटलें कीं दामणतर नाहीस तूं!"

तें ऐकून भुताला आश्चर्य वाटलें. या माणसाला भुतांचें भय दिसत नाहीं म्हणावयाचें! दामणाला भितो हा!

"दामण? कसा रे असतो? मी नाहीं पाहिला त्याला! त्याचें नांवदेखील एकलें

नाहीं मी! माझ्याहून जास्त भयंकर आहे वाटलें?" भुतानें विचारलें.

"दाभण सामान्यपणें या जंगलांत नाहीं रहात. तरी त्याच्या वाटेला जातां कामा नये. कारण तूं तर नुसतें भूतच आहेस. तूं आमच्या सारख्यांना फक्त गिळूं शकतोस. पण तो आमचे तुकडे तुकडे करून खातो. भयंकर दुष्ट जात आहे त्याची." व्यापारी म्हणाला.

भुताला तें ऐकून राग आला कीं व्यापारी त्याला मुळींच भीत नव्हता व दाभणाचें वर्णन करून त्यालाच भीति दाखवीत होता. म्हणालें—"दाखव मला तो दाभण कोठें आहे तो."

"तो एका बाजारपेठेंत रहातो. त्यानें तुला पाहिलें तर तत्काळ तुझी कुटी करून टाकील! काय वाटलें काय तुला? म्हणून तूं माझ्या या पोत्यांत बस. मी तुला त्याच्याकडे घेऊन जातों. तूं पोत्यांत बसून गंमत पहा! हालूं नकोस!" व्यापारी म्हणाला.

त्यानें पोत्यांत ठेवलेला माल बाहेर काढला. भुताला त्यांत बसविलें आणि पोत्याचें तोंड बंद केलें. नंतर तें पोतें

माथ्यावर उचलून घेऊन हमरस्त्यानें जकातीच्या नाक्यावर आला. त्याला पाहून जकात नाक्याच्या अधिकाऱ्यानें त्याला अडवून विचारलें—"काय आहे पोत्यांत? थांब!" व्यापारी थांबला व म्हणाला "कांहीं नाहीं! चिंच आहे!"

अधिकाऱ्यानें पोत्याला चांचपून व दाभणानें दोन तीनदां टोंचून पाहिलें आणि म्हणाला—"तराजूंत ठेव पोतें, चिंच दिसते आहे. चार मण आहे. तर जकातीचा एक रुपया काढ!"

व्यापाऱ्यानें एक रुपया दिला पुन्हां पोतें उचलून घेऊन दुसऱ्याच वाटेनें गेला आणि त्यानें आपला माल काढून ठेवला होता त्या जागीं जाऊन पोतें सोडून भुताला म्हणाला—"पाहिलास का दाभणाचा पराक्रम? मी एक रुपया देऊन तुझा जीव वाचविला नाहीतर तुझ्या अंगाची चाळणी करून टाकली असती त्यानें."

"खरेंच! जीव मुठींत धरून बसलों होतों मी आंत! तूं चिंच आहे म्हणालास म्हणून जीव वांचला. बरें मग सांग या उपकाराची फेड कशी करूं?" भुतानें विचारलें.

"माझें कुटुंब मोठें आहे. अर्धे पोटीं सर्वांना दिवस कंठावे लागत आहेत." व्यापारी म्हणाला.

"एवढेंच ना! या झाडाच्या मुळांत पैसे पुरून ठेवले आहेत. खणून घेऊन जा!" भूत म्हणालें आणि झाडावर चढून जाऊन बसलें.

व्यापाऱ्यानें खणून पाहिलें तर खरोखरच त्याला तेथें ठेवा सांपडला. सर्व धन पोत्यांत भरून घेऊन तो आनंदानें आपल्या घरीं निघून गेला.

परोपकारी गोपाळ

एकदा गोपाळकडे मामच्याचा निरोप आला. कांहीं कामानिमित्तें सकुटुंब सासुरवाडीं जावें लागलें. म्हणून त्यानें आपल्या शेजाऱ्याला म्हशीकडे व गाईकडे जरा लक्ष ठेवा म्हणून सांगितलें व एक पाडा होता तो कांहीं दिवस ठेवून घ्यायला त्यानें विठ्ठू गवळ्याला सांगितलें.

कांहीं दिवसांनीं घरीं आल्यावर गोपाळ पाड्याला सोडून घेऊन जाऊं लागला तेव्हां विठ्ठूची मुलगी सखू पाड्याकडे पहात उभी होती. तिचे डोळे डबडबले होते. गोपाळच्या तें लक्षांत आल्याशिवाय राहिलें नाहीं. म्हणाला—"विठ्ठू! पाड्यावर तुझ्या घरच्या सर्वांचीच माया दिसते आहे!"

"होय, धनी!" विठ्ठू म्हणाला.

"मग घे ठेवून!" गोपाळ म्हणाला.

"गरिबाकडे इतके पैसे कोठें असणार धनी, पाडा विकत घ्यायला?" विठ्ठू म्हणाला.

"अरे मी मागितले का पैसे? ठेवून घे; आज पासून हा पाडा तुझा! तुझा आणि सखूचा!" असें सांगून गोपाळ निघून गेला.

दोन वर्षें लोटलीं. सखू लहानाची मोठी झाली, विवाह योग्य झाली. पण जवळ पैसे नव्हते. पाडा चांगला मोठा बैल झाला होता. विकला तर पुष्कळ पैसे मिळतील व सखूचें लग्न थाटामाटानें करतां येईल असा विचार करून विठ्ठूनें गोपाळला विचारलें. त्यानें होकार दिला.

विठ्ठू पाडा विकणार आहे हें ऐकून लखूनें तो विकत घ्यायचें ठरविलें. त्याची गोपाळशीं ओळख होती. गोपाळतर्फे हा सौदा पटविला तर बैल स्वस्तांत मिळेल अशी त्याची कल्पना होती. म्हणून तो गोपाळकडे गेला व म्हणाला—"गोपाळ! विठ्ठू पाडा विकायला निघाला आहे. विकत घ्यावा, म्हणतो!"

"मग घे ना! माझी ना नाहीं. मी पाडा त्याला दिला. ठेवायचा की विकायचा हें आपलें त्यानेंच ठरवावें." गोपाळ म्हणाला.

"मग चल की माझ्याबरोबर त्याच्याशीं बोलायला! तूं मध्यस्थ असलास कीं दोघांना बरें!" लखूनें सुचविलें.

गोपाळ त्याच्याबरोबर जायला तयार झाला. समोर सौदा पटला तर विठ्ठूला पण बरें वाटेल असें त्याला वाटलें. दोघे विठ्ठूकडे गेले. ते कोणत्या कामासाठीं आले आहेत हें कळल्यावर विठ्ठू गोपाळला म्हणाला—"तुम्ही सांगाल ती किंमत कबूल मला!"

"मी कशाला रे मध्यें? तूं विकणार व तो विकत घेणार? काय किंमत मिळावी असें वाटतें तुला? वाटेल तर घेईल लखू नाहीं तर नाहीं!" गोपाळ म्हणाला.

"शंभर रुपये मिळावे असें वाटत होतें मला. चार चौघांना विचारून पाहिलें आहे

मी! सर्व शंभर रुपये कमींत कमी मिळतील असे म्हणाले. आतां तुम्हांला जें वाटेल तें ठरवा. मी डोळे मिटून जें मिळेल तें घेईन." विठ्ठू गोपाळला म्हणाला.

लखू गोपाळला एका बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाला—"सांग, पन्नास रुपये रास्त किंमत आहे. तूं सांगशील ती किंमत त्याला मान्य आहे!"

"तुला शंभर रुपये जास्त वाटत असतील तर सोडून दे! पण मी कसा काय सांगूं की अर्ध्या किमतीवर दे म्हणून!" गोपाळनें विचारलें.

"तरमग तूं आग्रहानें मला काय फायदा झाला ?" लखूनें विचारलें.

"हें पहा, हें तुलाच कळायला हवें ! मी आलो नसतो तर त्यानें याहून जास्त किंमत मागितली असती. तुला नको असेल तर नको म्हणून सांग त्याला !" गोपाळ म्हणाला.

"मला वाटलें होतें कीं तूं माझ्या बाजूनें शब्द टाकशील ! कळलें मला !" लखू गोपाळला लागेल अशा तऱ्हेनें बोलला.

गोपाळ विठूजवळ जाऊन म्हणाला– "लखूला तूं सांगितलेली किंमत जास्त वाटत आहे. तूं एक काम कर ! तूं हा पाडा मला दे शंभर रुपयाला आणि मुलीचें लग्न टाक करून."

"तुमचा पाडा तुम्हांलाच विकूं ? छे ! तें नाहीं होणार माझ्या हातून ! तुम्ही तो सोडून घेऊन जा. तो तुमचा आहे ! मी एक पैदेखील घेणार नाहीं. मुलीचें लग्न होईल. आणखी करीन कांहीं तरी खटपट. तशी लग्नाची गर्दीपण नाहीं. अजून स्थळ पाहिलें सुद्धां नाहीं. हातांत पैसे असले म्हणजे स्थळ पाहायला बरें होईल असा विचार केला होता. या पाड्याला विकून मुलीचें लग्न उरकायचा विचार होता एवढेंच." विठू म्हणाला.

दोघांचें बोलणें चालू असतां रामू तिकडे आला. त्यानें विचारलें–"कसला विचार चालू आहे ?" गोपाळनें सर्व सांगितलें.

रामू म्हणाला–"हा पाडा आहेच शंभर रुपयांचा. इतर कोणाला देण्याची गरजच काय ? मी घेतो तो शंभर रुपयाला. हे घे दहा रुपये ! ठरलें. मी बाकी पैसे उद्यां देऊन पाडा घेऊन जातो." असें सांगून त्यानें विठूला दहा रुपये दिले.

लखूला तो सौदा पटल्याचें कळलें. शंभर रुपये घेऊन विठूकडे उजाडताच गेला व म्हणाला–"हे घे, तूं मागितलीस ती किंमत ! घेऊन जातो पाडा !"

विठू म्हणाला–"गोपाळरावांनीं मला सांगितलें कीं तुम्हांला किंमत जास्त वाटते व तुम्हांला बैल नको आहे. म्हणून मी तो रामूला विकला व बोली ठरल्याचे दहा रुपये पण घेतले."

"आपलें बोलणें चालू असतां तूं रामूला बैल विकूनदेखील टाकलास ! तुझ्या तोंडांतून वाक्य निघाल्याबरोबर मी शंभर रुपये पुढें केले असते म्हणजेच सौदा पटला असें वाटलें होय तुला ? मी तुझा पाडा नको असें तोंडानें बदलो का ?" लखूनें विचारलें.

"तूं आणि गोपाळराव बाजूला जाऊन काय बोललांत हें आतां मला काय ठाऊक ? नंतर तुम्ही निघून गेलांत म्हणून गोपाळरावांनीं तुम्हांला किंमत जास्त वाटते म्हणून सांगितलें. तुम्हांला पाडा आवडला व तुम्ही मी मागितलेली किंमत द्यायला तयार आहां हें मला कसें काय कळणार ?" विठूनें विचारलें.

"कोठें आहे तो गोपाळ ?" असें लखूनें विठूला रागाच्या सुरांत विचारलें. त्याच वेळीं रामूबरोबर गोपाळ त्या जागीं आले.

"काय रे गोपाळ! तूं विठ्ठला म्हणालास कीं मला त्या किंमतीवर पाडा नको आहे! मी शंभर रुपये आणले आहेत. पाडा मला मिळाला पाहिजे!" लखू म्हणाला.

"तूं उलट माझ्यावर आग पाखडून निघून गेलास आणि पाडा घ्यायचा विचार करीत आहेस हें सांगितलेंस देखील नाहीं. तुला पाडा हवा आहे हें मला कसें काय कळणार? रामू किंमत सांगितल्याबरोबर दहा रुपये आगाऊ म्हणून देऊन गेला. त्याच्यामागचा मनुष्य दहा दिवस थांबून घ्यायला आला तर कांहीं गैर नाहीं. पण तूं ज्या तऱ्हेनें सौदेबाजी चालवलीस ती मात्र विचित्रच होती. तुला किंमत जास्त वाटली व तूं निघून गेलास. तूं अर्ध्या किंमतीवर मागूं लागला होतास व निघून गेलास तेव्हां एका शब्दानें तरी मला कांहीं म्हणाला होतास का?" गोपाळनें विचारलें.

"अरे बाबा! तूं म्हणतोस तेंच खरें! अजून कोणी घेतला नाहीं ना पाडा? वर आणखी दहा रुपये मी देतों. पाडा मलाच मिळाला पाहिजे!" लखू म्हणाला.

रामूला राग आला. तो गोपाळला म्हणाला-"गोपाळ तूं ही काय थट्टा चालवली आहेस रे? आमचें दोघांचें भांडण लावून तूं गंमत पाहणार आहेस होय ना?"

"असें होय!" लखू म्हणाला.

"हें पहा, मला माझा हा पाडा विकायचाच नाहीं. रामू उगाच गोपाळरावांवर राग कशाला काढतोस? तूं दिलेले दहा रुपये मी परत करतों. दोघे चालू लागा." असें सांगून त्यानें घरांतून दहा रुपये आणून रामूला दिले.

लखू व रामू गोपाळकडे रागानें डोळे वटारून पहात निघून गेले. इतक्यांत सखू येऊन म्हणाली-"बाबा! आपल्या गोठ्यांत एक मुलगा पळत येऊन लपला आहे व म्हणाला कीं कोणी विचारलें तर सांगूं नका मी येथें आहे, म्हणून!" इतक्यांत एक जण आला व गोपाळला विचारूं लागला-"काय हो! तुम्ही पाहिलेंत का माझ्या मुलाला इकडे येतांना?"

"त्यानें असें केलें काय पळून यायला इकडे? सांगाल कीं नाहीं?" गोपाळनें विचारलें.

"माझा मुलगा आहे हट्टी, घरून पैसे घेऊन निघाला आहे. मी त्याच्या पाठोपाठ आलों आहें." तो मनुष्य म्हणाला.

विठ्ठ एका मुलाला हात धरून घेऊन आला.

त्याचें नांव होतें शिनू. त्याचा बाप मजुरी करून पोट भरीत असे आणि त्याच्या बापाच्या म्हणण्याप्रमाणें मुलगा होता उडाणटप्पू. एक पैसा मिळविण्याची लायकी नाहीं आणि निघाला होता लग्न करायला. लग्न केलें आणि नंतर स्वतःचें पोट भरण्याची ज्याच्यांत लायकी नाहीं तो

बायकोचें पोट काय भरणार ! म्हणून बाप खूप रागावला होता. त्या रागाच्या भरांत मुलगा बापाला म्हणाला होता—"मी मिळवीन पैसे. मला नाहीं राहायचें तुझ्या घरांत !" असें सांगून घरांत होते नव्हते तें पैसे उचलून घेऊन स्वारी पळून गेली होती आणि विठूच्या गोठ्यांत जाऊन लपली होती.

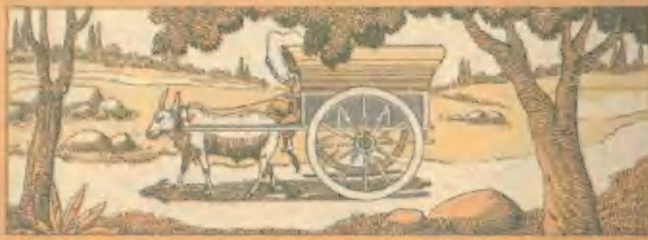
गोपाळनें मुलाला जरा न्याहाळून पाहिलें. मुलगा बरा दिसला. मुलगा कर्तबगार निघेल, असें वाटलें त्याला. त्याला काम दिलें तर करील. पोटाला मिळूं लागलें कीं सुधारेल. गोपाळ विठूला बाजूला बोलावून घेऊन गेला व म्हणाला "तूं आपल्या मुलीचें लग्न करून दे याच्याशीं माझ्या मतें !"

"हा आपलें पोट भरील तर ना बायकोचें भरणार !" विठूनें शंका केली.

"काहूं मार्ग शोधून ! हें पहा, मी आहेर म्हणून एक गाडी देतों. तुझ्याकडे पाडा आहेच. गाडी भाड्यानें पैसे येतील ते पुरतील दोघांच्या पोटापाण्याला. आणि जास्ती लागतील ते मी देईन. तूं हुंडा म्हणून बैल दे म्हणजे झालें !" गोपाळनें आग्रह केला.

विठूला तें पटलें. शितूच्या बापाला पण मुलाला वाटेवर आणायला तो उपाय ठीक वाटला. शितू व सखू दोघांचें लग्न झालें. गोपाळनें गाडी दिली. शितू गाडी हांकायला शिकला. त्याला दोघांच्या पोटापाण्या पुरतें भाडें मिळूं लागलें.

सखूला पण आनंद झाला कीं ज्या पाड्याला तिनें चारा पाणी घालून वाढविलें होतें तो तिच्या इच्छेप्रमाणें तिच्याच घरीं तिच्याबरोबर आला.

निश्चयदत्त

उज्जैन नगरींत निश्चयदत्त नांवाचा वैश्य जातीचा एक तरुण युवक रहात असे. त्याला जुगारीचा फार नाद होता. जुगार खेळून तो, जो पैसा मिळे तो, दानधर्म करून टाकण्यांत खर्च करी.

तो रोज शिप्रा नदींत स्नान करून महाकाल याच्या देवळांत दर्शनास जाई व पूजा वगैरे करून जवळच्या स्मशानांत जाई. सर्व अंगाला चंदन लावी आणि पाठीला चंदन लावण्यासाठीं तेथील दगडाच्या खांबाला चंदन लावून त्या दगडावर आपली पाठ घासून घेई.

एकदां दगडावर खोदकाम करणारा एक शिल्पकार त्या स्मशानांत गेला व गुळगुळीत दगड पाहून त्यानें त्या दगडावर देवीची मूर्त कोरून काढली.

त्यानंतर कांहीं वेळानें एक विद्याधरी तिकडे आली. तिनें महाकालाची आराधना केली. खांबावर गौरीची मूर्त कोरलेली पाहून तिला वाटलें खांबांत गौरी रहात असावी. ती देखील त्या खांबांत शिरून विश्रांती घेत बसली.

थोड्या वेळानें निश्चयदत्त नित्यनियमाप्रमाणें त्या खांबाजवळ आला व देवीची मूर्त पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें खांबाच्या मागच्या बाजूला चंदन लावलें व आपली पाठ त्यावर घासली.

खांबांतल्या विद्याधरीनें त्याला पाहिलें व त्याच्या सौंदर्यावर भाळली. याच्या पाठीला चंदन लावणारी कोणी नसेल, असें तिला वाटलें. ती खांबाबाहेर हात काढून निश्चयदत्ताच्या पाठीला चंदन लावूं लागली.

श्री प्रभाकर गवंडे

तिच्या हाताचा स्पर्श झाल्यावर व लगेच तिच्या बांगड्यांचा आवाज ऐकूं आल्यावर निश्चयदत्त चकित झाला व हात वळवून मागें त्यानें चटदिशीं तिचा हात धरला.

"सोड हात! कां धरलास हात माझा? माझी काय चूक?" विद्याधरीनें खांबांतूनच विचारलें.

"तूं कोण हें तूं समोर येऊन सांगेपर्यंत मी नाहीं सोडणार हात!" निश्चयदत्त म्हणाला. विद्याधरी खांबांतून बाहेर आली व निश्चयदत्तसमोर बसून तिनें आपलें जीवनवृत्त सांगितलें.

हिमालय पर्वताच्या एका शिखरावर पुष्करावती नगरींत विद्याधर नांवाचा एक विद्याधर राज्य करीत असे. त्याची ती मुलगी होती. अनुरागपरा असें तिचें नांव होतें. ती महाकालाच्या पुजेसाठीं आली होती आणि त्या खांबांत विश्रांती घेत बसली असतां निश्चयदत्ताला पाहून त्याच्या रूपावर भाळली. म्हणून साहस करून तिनें त्याच्या पाठीला चंदन चोळलें. असें थोडक्यांत आपलें वृत्त सांगून तिनें त्याचा निरोप मागितला.

"दुष्ट कुठली? माझें मन चोरून तूं पळून जाणार होय! मी नाहीं जाऊं देणार!" निश्चयदत्त म्हणाला.

"तूं आमच्या गांवीं आलास तर मी तुझ्याबरोबर लग्न करून तुझी पत्नी म्हणून रहायला तयार आहें. तूं तिकडे यायला तयार असशील तर वाटदेखील तुला कळेल." असें सांगून ती त्याच्याकडे प्रेमानें पहात आकाशांत उडूं लागली.

पुष्करावती नगरीस जावें लागलें तरी चालेल पण अनुरागपराचा विसर होणें अशक्य! यत्न करून पहावा. यश मिळालें तर ठीकच. पण यत्न केल्याशिवाय स्वस्थ

बसून राहाणें त्याला आवडेना. तो उत्तरेकडे निघाला.

वाटेंत त्याला तीन वैश्य तरुण भेटले. ते देखील उत्तरेकडेच जात होते. म्हणून तिघे बरोबरच निघाले.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर ते ताजिक जातीच्या देशांत येऊन पोंचले. ताजिक जातीच्या लोकांनीं या चौघांना धरलें आणि एका श्रीमंत ताजिक व्यापाऱ्याच्या हातीं त्यांना विकून टाकलें. त्या व्यापाऱ्यानें त्यांना आपल्या राजाकडे नजराणा म्हणून पाठवून दिलें. ते ताजिक देशाच्या राजधानीजवळ पोंचले असतील त्याच वेळीं, दैवयोग असा कीं राजा मरण पावला. म्हणून ताजिक व्यापाऱ्याच्या नोकरांनीं राजाच्या मुलाजवळ विनंती केली कीं त्यांच्या धन्यानें राजाकडे नजराणा म्हणून त्या चौघांना पाठविलें होतें. तर युवराजानें तो नजराणा स्वीकारावा. असें सांगून त्यांनीं निश्चयदत्त व तिघां वैश्य तरुणांना युवराजाकडे सोडलें व ते निघून गेले.

"असें होय! तर मग माझ्या वडिलांची समाधी बांधतांना त्यांच्या प्रेताबरोबर या चौघांना पण पुरावें. तोंपर्यंत यांना तुरुंगांत

ठेवावें." अशी युवराजानें आपल्या नोकरांना आज्ञा केली.

राजाच्या शिपायांनीं चौघांना एका झोंपडींत नेऊन ठेवलें. आपल्याबरोबरचे तिघे तरुण घाबरून गेलेले पाहून निश्चयदत्त त्यांना म्हणाला—"घाबरून जाऊन थरथर कांपत राहाल्यानें तुमच्यावरचें संकट टळेल असें वाटलें का तुम्हांला. मरायचेंच आहे तर हंसत खेळत मरण्याची तयारी कां ठेवीत नाहीं! नाहींतर सर्वांचें रक्षण करणाऱ्या दुर्गामातेचें तरी स्मरण करा." असें सांगून त्यानें महादेवाचें स्मरण केलें

व मनांतल्या मनांत त्याला नमस्कार करून निश्चिंतपणें झोंपला.

त्याला दृष्टांत झाला. देवीनें स्वप्नांत येऊन त्याला सांगितलें, तूं बंधनमुक्त झाला आहेस. तूं तुला वाटेल तिकडे निघून जा. चौघांची झोंप मोडली व पाहतात तर चौघांचीं बंधनें तुटलेलीं. त्यांना फार आनंद झाला.

रात्र अजून बरीच उरली होती. चौघे उठले आणि झोंपडींतून बाहेर निघाले आणि उजाडण्यापूर्वी बरेंच दूर जाऊन पोंचले.

निश्चयदत्त उत्तरेकडेच जात राहाला. पण इतर तिघे म्हणाले—"उत्तरेकडे म्लेंच्छांचें राज्य आहे. नुकतेंच एका संकटांतून मुक्त झालों आहों. पुन्हां दुसरें संकट नको यायला. म्हणून आम्ही दक्षिणेकडेच जातों."

"ठीक! तुमची मर्जी!" असें सांगून निश्चयदत्त पुढें निघाला. त्याला अनुरागपराला भेटायचें होतें. म्हणून तो उत्तरेकडेच चालत राहाला.

वितस्ता नदीच्या काठीं त्याला तिघे शाक्त लोक भेटले. सर्व नदी पार करून पलीकडे गेले. सूर्यास्ताच्या आधीं जेवण वगैरे आटोपून ते पुढें निघाले आणि एका रानांत येऊन पोंचले.

त्या वेळीं त्यांना कांहीं लाकूडफोडे रानांतून लाकडें फोडून परत येत असलेले दिसले. त्यांनीं त्यांना विचारलें—"कोठें निघालांत इकडे! काळोख पडला आहे. जवळपास कोठें गांव नाहीं. तसें या रानांत एक जुनें शंकराचें देऊळ आहे. पण रात्रीं त्यांत राहणें हिताचें नाहीं. या रानांत शृंगोत्पादिनी नांवाची एक यक्षिणी राहाते. तिच्या नजरेला जो कोणी दिसतो त्याच्या डोक्याला शिंगें येतात. ती त्यांना जनावरें करून टाकते व त्यांना खाते.

परंतु त्या शाक्त लोकांनीं त्या लाकूडफोड्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें. ते निश्चयदत्ताला म्हणाले—"आम्ही नेहमीं स्मशानांतच राहतों. आम्ही पाहिल्या आहेत पुष्कळ यक्षिणी! आम्ही हिला पाहून भिऊन जाऊं असें का वाटतें तुम्हांला?" असें सांगून ते शंकराच्या देवळाकडे निघाले. निश्चयदत्ताला पण त्यांच्याबरोबर जावें लागलें. तो पण त्यांच्याबरोबर देवळांत गेला.

शंकराच्या देवळांत शाक्तांनीं राखेचें एक मंडळ केलें व आंत जाऊन अग्नि पेटवून ते कोणता तरी मंत्र जपूं लागले.

मध्यरात्रीच्या सुमारास शृंगोत्पादिनी तेथें आली. ती मंडळाच्या बाहेर उभी राहाली. ती नृत्य करूं लागली व एका शाक्त माणसाकडे पाहून आपला मंत्र म्हटला. त्याबरोबर त्याच्या डोक्यावर एक शिंग उगवलें.

तो शाक्त उठून उभा राहाला व नाचत नाचत जाऊन त्यानें अग्नींत उडी टाकली. यक्षिणीनें त्याला आगींतून काढून खाऊन टाकलें.

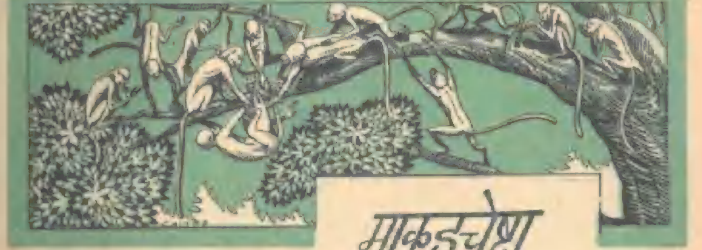
अशा तऱ्हेनें यक्षिणीनें एका मागून एक तिघां शाक्तांना त्यांच्या डोक्यावर शिंगें उगवून खाऊन टाकलें. ते गात नाचत आगींत जाऊन पडत. चांगले भाजून निघाल्यावर तिनें त्यांना खाल्लें. तिनें तिघांना खाल्लें असल्यानें तिला मद चढला असावा. त्याच धुंदींत तिनें कंकाल किन्नरनी काढून ठेवली व बेशुद्ध स्थितींत जमिनीवर आडवी पडून राहाली.

निश्चयदत्त तें पाहून क्षणार्धांत उडी मारून तिच्याजवळ गेला. कंकाल किन्नरनी उचलून घेतली. तिनें म्हटलेला शिंग उगवणारा मंत्र त्यानें चारदां ऐकला होता. म्हणून तो त्याला तोंडपाठ झाला होता. यक्षिणीकडे पाहून त्यानें तो मंत्र म्हटला. यक्षिणीच्या डोक्यावर शिंगें उगवलीं. ती शुद्धीवर येऊन निश्चयदत्ताच्या पायां पडली व म्हणाली–

"मी बाई माणूस. माझ्यावर दया कर. मंत्र म्हणूं नकोस. तूं म्हणशील तें करायला मी तयार आहें. तुला हवें असेल तर तुला अनुरागपराकडे पोंचतीपण करीन.

यक्षिणीच्या विनवण्या ऐकून त्यानें मंत्र मागें घेतला. वचन दिल्याप्रमाणें ती त्याला आपल्या पाठीवर बसवून घेऊन आकाशांत उडूं लागली व उजाडण्यापूर्वीं पुष्करावतीला येऊन पोंचली.

अनुरागपराला दिव्य दृष्टीनें तिचा प्रियकर येत असल्याचें कळलें होतें. ती त्याच्या स्वागतासाठीं आपल्या वडिलांच्या घरून निघाली. तिला भेटून निश्चयदत्ताला फार आनंद झाला. नंतर निश्चयदत्त व अनुरागपरा यांचा विवाह पुष्करावती नगरींत थाटामाटानें विद्याधर देशाच्या रीतीप्रमाणें पार पडला.

माकडचेष्टा

एका गांवीं एक म्हातारा रहात असे.

एकदां तो शिधोरी बांधून घेऊन डोंगरावर गवत कांपण्यासाठीं निघून गेला. त्यानें शिधोरी एका झाडाच्या फांदीला बांधून ठेवली होती.

तो गवत कांपून थोडा वेळ दम घ्यायला झाडाखालीं येऊन बसला. तेवढ्यांत कोठून तरी माकडांची एक टोळी आली आणि फांदीला बांधून ठेवलेली शिधोरीची पुरचुंडी काढून घेऊन त्यांनीं फस्त करून टाकली.

हें सर्व डोळ्यांनीं पहात असून म्हातारा कांहीं बोलला नाहीं. नि:शब्दपणें पहात बसून राहाला. माकडांनीं त्याला पाहिलें, पण असेल दगडाची मूर्त असें समजून निश्चिंतपणें त्याची शिधोरी खाऊन टाकली. पण आश्चर्य म्हणजे, तीं कोठून तरी पैसे घेऊन आलीं व म्हाताऱ्यासमोर ते टाकून निघून गेलीं. तोंपर्यंत म्हातारा जागचा हलल्याशिवाय बसून राहाला.

जवळच्या एका पारावरच्या मूर्तीसमोर येणारे जाणारे लोक पैसे टाकीत. तें माकडांनीं पाहिलें होतें. ते पैसे गोळा करून त्यांनीं ठेवले होते आणि ते पैसे त्यांनीं म्हाताऱ्याला दिले.

माकडें निघून गेल्यावर म्हातारा हंसला. आणि ते पैसे घेऊन घरीं गेला. त्याला ती सर्व ईश्वरी कृपाच वाटली.

वाटेंत त्यानें स्वत:साठीं व बायकोसाठीं नवीन कपडे विकत घेतले. घरीं गेल्यावर बायकोला सर्व पैसे नेऊन दिले. भाग्य उदयास आलें असें त्यांना वाटलें. त्या दिवशीं म्हातारीनें पंच पक्वान्नांचें जेवण तयार केलें.

श्री गो. स. सुतार

दोघे जेवायला बसले. त्याच वेळीं म्हातारी शेजारीण आली. तिनें त्यांना विचारलें–"अहो, आज तुमच्याकडे दिवाळी उजाडली कीं काय? काय छान छान कपडे आहेत आणि, पंच पक्वान्नांचें जेवण! आहे तरी काय?"

म्हातारीनें शेजारणीला जेवायला वाढलें आणि माकडांच्या कृपेनें भाग्य कसें उदयास आलें तें सांगितलें.

शेजारीण घरीं गेली. तिनें आपल्या नवऱ्याला माकडांची गोष्ट सांगितली आणि म्हणाली–"तुम्ही कां नाहीं जाऊन माकडांनीं दिलेले पैसे आणीत?" शेजारी, बायकोच्या सांगण्याप्रमाणें भाग्याची परीक्षा पाहायला तयार झाला.

दुसऱ्या दिवशीं म्हाताऱ्या शेजारणीनें नवऱ्याला शिधोरी बांधून दिली. तो ती घेऊन रानांत गेला आणि झाडाच्या फांदीला बांधून झाडाखालीं मूर्तीसारखा निःस्तब्ध बसून राहाला.

थोड्या वेळानें माकडें आलीं. त्यांनीं शिधोरी खाऊन टाकली. म्हाताऱ्याकडे टक लावून कांहीं वेळ पहात राहालीं. नंतर त्यांना काय वाटलें कोणास ठाऊक, तीं म्हाताऱ्याला उचलून घेऊन आण्याचा यत्न करूं लागलीं. म्हाताऱ्याला गुदगुल्या होऊं लागल्या व तो हंसूं लागला. तेव्हां तो मूर्त नसून मनुष्य असल्याचें माकडांना कळलें. त्यांनीं त्याला बोचकारलें व ओरबाडलें. म्हाताऱ्याचें सर्व अंग रक्तबंबाळ झालें.

म्हातारा कण्हत कसाबसा घरीं आला. तेव्हां त्याची बायको आपल्या जुन्या कपड्यांची होळी करून नव्या कपड्यांची वाट पहात बसली होती.

शंखध्वनी

अरवली पर्वतांत शंखचूड नांवाचें एक छोटेस्याशी राज्य होतें. तेथें रजपूत वंशाचे राजे राज्य करीत असत. तेथल्या किल्ल्याच्या बुरुजांत एक शंकराचें देऊळ होतें. शिवलिंगासमोर एक शंख होता. तो शंख प्रत्यक्ष राजानें वाजवला तरच वाजे आणि राजाच्या वारसदारांपैकीं आणखी कोणी तो वाजवला तरी वाजत नसे असें लोक म्हणत.

उत्तर हिंदुस्थानांत हिंदुमुसलमानांचें युद्ध चालू असतां शंखचूड देशाच्या राजा रणसिंह यानें रजपुतांना मुसलमानांविरुद्ध मदत करण्याचें ठरविलें. त्यानें आपला भाऊ कृपाणसिंह याला देखील बरोबर न्यायचें ठरविलें. त्यांचें सैन्य मोहिमेच्या तयारीनें सज्ज करण्यांत आलें. दोघां भावांचे घोडे पण तयार होते.

रणसिंह आपल्या भावाला बरोबर घेऊन वर बुरजावर चढून गेला. शंकराच्या देवळांत देवाला नमस्कार करून शिवलिंगासमोर जो शंख ठेवलेला होता तो घेऊन त्यानें वाजविला. एक विचित्र आवाज प्रजेला राज्यभर ऐकूं आला. आनंदानें व वीररसानें सर्वांचीं हृदयें उचंबळून आलीं.

रणसिंहानें शंख यथा स्थानी ठेवून दिला. नंतर तो आपला भाऊ कृपाणसिंह याला म्हणाला–"कृपाण! यदाकदाचित मी या युद्धांत ठार झालों तर तूं येथें देवळांत येऊन हा शंख वाजव आणि राज्याचा अधिपती म्हणून राज्य कर!"

कृपाणसिंहानें एकदां चारी बाजूला दृष्टि फिरविली. त्याला बुरुजावरून दूरदूरचे डोंगर व दऱ्या दिसत होत्या. त्यांचें राज्य म्हणजे

श्री ल. व. क्षीरसागर

खरोखरच नैसर्गिक सौंदर्यानें भारावलेला एक अतिसुंदर देश होता. आपल्या देशाहून सुंदर देश या जगांत कोठें असणार असें त्याला वाटलें.

दोघे भाऊ बुरुजावरून खालीं उतरले व घोड्यावर बसून आपलें सैन्य घेऊन उदयपुराच्या दिशेनें कूच करीत निघाले.

त्या वेळीं कृपाणसिंहाच्या मनांत मुसलमानांशीं होणाऱ्या युद्धांत जय मिळणार कीं पराभव याचा विचार मुळींच नव्हता. आपण स्वतःच या देशाचे अधिपती झालों तर किती बरें होईल ? परंतु मोठा भाऊ जिवंत असेपर्यंत तें अशक्य, ही गोष्ट त्याच्या मनाला बोचत होती.

रणसिंह एक साहसी व पराक्रमी योद्धा होता. तो रणांगणावरून पाठ फिरवून परत येणें शक्य नाहीं. मुसलमानांचें सैन्य मोठें असेल तर नक्कीच युद्धांत रजपुतांचा पराभव होणार व भाऊ त्यांत ठार होणार. परंतु भाऊ रणांगणावर मेला नाहीं तर ! तें नक्की व्हायला पाहिजे. कृपाणसिंह स्वतः मुसलमानांशीं युद्धाला मुळीच तयार नव्हता. भावानें बोलविलें म्हणून तयार झाला. युद्धांत भाऊ मरण पावला कीं आपणाला गादी मिळेल ही आशा मनांत बाळगून तो युद्धभूमीवर आला होता. भाऊ रणांगणांत मेला नाहीं तर स्वतःच त्याचा वध करावा असेंदेखील त्यानें मनाशीं ठरविलें. परंतु तो तसा मेला तर लोक त्याच्यावर संशय करतील. म्हणून त्यानें मारेकरी नेमून भावाचा खून करण्याचें ठरविलें. पैशाच्या लोभानें कोणी तरी हें कृत्य करायला तयार होईल यांत त्याला मुळींच शंका नव्हती.

त्याला तसे तीन सैनिक त्याच्याच सैन्यांत आढळले. त्यानें त्यांना पैसे चारून आपल्या मोठ्या भावाचा खून करायला आणि त्याचें प्रेत कोठें तरी पुरून टाकायला सांगितलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं रजपुतांचें सैन्य यमुनेकाठीं छावणी टाकून रहात असतां कृपाणसिंहानें नेमलेल्या मारेकऱ्यांनीं काम पुरें झाल्याचें येऊन त्याला सांगितलें. म्हणाले—“ महाराज आपल्या डेऱ्यांत झोंपले असतां त्यांना ठार करून त्यांचें प्रेत यमुनेंत टाकलें आहे.” कृपाणसिंहानें त्यांना इनाम देऊन निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशीं रणसिंह एकाएकीं नाहींसा झाल्याचें वर्तमान छावणीभर पसरलें. ‘तो डेऱ्यांत नाहीं व ज्या बिछान्यावर झोंपला होता त्यावर रक्ताचे डाग आहेत.’ हें वर्तमान कळल्यावर कृपाणसिंहानें आपला भाऊ वारल्याबद्दल फार वाईट वाटत असल्याचें सोंग केलें. तो सेनापतींकडे गेला व म्हणाला—“ आतां मला आपल्या सैन्यासह परत स्वदेशीं जावेंसें वाटतें. नाहींतर राज्यांत बंडाळी होईल.” आपल्या सहकारी रजपूत सेनापतीचा निरोप व परवानगी घेऊन तो चंद्रचूड देशांत परत आला.

रणसिंहाच्या मृत्यूची गोष्ट ऐकून प्रजा फार दुःखी झाली. “ भावाच्या आज्ञेप्रमाणें

मला राज्यकारभार हाती घ्यावा लागत आहे." असें सांगून त्यानें भावाची सर्व उत्तरक्रिया केली आणि राज्यारोहणाची तयारी करूं लागला.

तो परत आला त्या दिवसापासून पुजे-साठीं म्हणून तो दररोज बुरूजावर चढून जाई आणि शंख वाजविण्याचा यत्न करी. परंतु शंखांतून फक्त वाराच बाहेर येई. आवाज मुळींच येत नसे. म्हणून त्या शंखाविषयीं त्यानें कोणत्याहि प्रकारें कोणाजवळ उल्लेख केला नाहीं. उलट कोणी तो विषय काढला तर तो. विषय बदलून दुसऱ्याच विषयावर बोलूं लागे.

राज्याभिषेकापूर्वी राज्याच्या रीतीप्रमाणें वारसानें तो शंख वाजविलाच पाहिजे असें राज्याच्या मुख्य पुरोहितानें सांगितलें. परंतु कृपाणसिहानें "हे जुने अंधविश्वास घेऊन काय बसला आहांत, गुरुजी !" असें सांगून उडवाउडवी केली.

राज्याभिषेकाचा दिवस उजाडला. राज्या-रोहण समारंभ थाटानें पार पडला. नव्या राजाची स्वारी हत्तीवर निघाली होती. मेजवान्या देण्यांत आल्या. निरनिराळ्या चढाओढी व सामने झाले. रात्रीच्या मेजवानीला सर्व मानकरी व राज्याचे मुख्य सरदार हजर होते. कृपाणसिहाच्या आनंदाला पारावार नव्हता.

इतक्यांत शंखध्वनी झाला. मेजवानींत बसलेल्या प्रत्येकाच्या तोंडावर आश्चर्य झळकूं लागलें. कृपाणसिहाचें रक्त गोठल्यासारखें झालें. त्याला काय करावें हें सुचेना.

"महाराजांनींच...." असें कोणीतरी म्हणाला. कोणाला त्यांत संशय वाटत नव्हता. सर्व राज्यारोहण समारंभ विसरले आणि मेजवानीच्या मांडवांतून बाहेर पडले. त्यांची दृष्ट बुरुजाकडे होती. त्यांना बुरुजावर रणसिंह शंख वाजवीत असलेला दिसला.

रणसिंह बुरुजावरून खालीं उतरून आला. आपल्या अनुयायांना प्रेमालिंगन करून म्हणाला—"श्री एकलिंगजींच्या कृपेनें मी जिवंत आहें. मला ठार करण्याचा ज्यांनीं प्रयत्न केला त्यांनीं मला नदींत फेंकलें हें माझ्या हितांचेंच ठरलें. अंगाला थंड पाणी लागल्यामुळें मी लवकरच शुद्धीवर आलों. कांहीं रानटी लोकांनीं मला बाहेर काढलें व माझी सेवा शुश्रूषा केली. मी आपल्या विश्वासघातक खुनी सैनिकांना धरलें आहे. मी मेलों असें समजून ते फुशारक्या मारीत हिंडत होते. त्या तिघांचा वध करून मी त्यांना त्याचें प्रायःश्चित्त दिलें आहे."

"महाराज ! हा एवढा अन्याय व अत्याचार कोणी केला असावा असें आपल्याला वाटतें ? कोणी पैसे चारल्या-शिवाय त्या गरीब बिचाऱ्यांना हें धाडस करण्याचें सुचलें नसतें."

रणसिंहानें एकदां सर्वांवर नजर फिरवून पाहिलें. कृपाणसिंह दिसला नाहीं तेव्हां म्हणाला—"कोणी का असेना, हें पापकर्म भुतासारखें सतत त्याचा पाठलाग करीत राहील. त्याला आयुष्यभर स्वस्थचित्तता लाभणार नाहीं. म्हणून त्याला निराळा दंड देण्याची गरजच नाहीं."

सर्व मेजवानीच्या मांडवांत गेले. तेथें कृपाणसिंह नव्हता. भाऊ जिवंत असल्याचें कळतांच तो पळून गेला होता.

दुसऱ्या दिवशीं रणसिंहाच्या सत्कारार्थ पुन्हां सभा भरली. तोंपर्यंत कृपाण-सिंहानेंच भ्रातृद्रोह केला असल्याचें सर्वांना कळलें.

उंदराची मदत

शंकराचार्य अद्वैत सिद्धांताचा प्रसार करीत फिरत असतां चिदानंद नांवाच्या एका ब्रह्मचारी संन्याश्यानें आपल्या शिष्यांसह येऊन शंकराचार्यांजवळ अद्वैताचा अभ्यास करण्याचें ठरविलें. परंतु चिदानंद स्वामींना किंवा त्यांच्या शिष्यांना संस्कृत भाषेचा गंध पण नव्हता. म्हणून एका गांवीं जाऊन त्यांनीं एका विद्वान पंडिताकडे संस्कृत भाषेचा अभ्यास करण्यास मदत करावी अशी विनंती केली. ती ऐकल्यावर संस्कृत शिकवायला तो पंडित तयार असावा असें दिसलें. परंतु त्याच्या बोलण्या वागण्यावरून त्याच्या मनांत कोणती तरी शंका असावी असें दिसलें.

तें ओळखून चिदानंद स्वामी म्हणाले— "गुरुवर्य! मला व माझ्या शिष्यवर्गाला संस्कृत शिकविण्यास कांहीं हरकत असेल तर आपण काय तें खुशाल सांगावें."

"हरकत आणखी कसली नाहीं. आमच्या या प्रांतांत दुष्काळ पडला आहे. तुम्हांला संस्कृत भाषेचा अभ्यास निदान एक वर्षभर तरी करावा लागेल. इतके दिवस आमच्या गांवचे लोक तुम्हांला पोटा पाण्याला पुरेल एवढी भिक्षा घालूं शकतील कीं नाहीं, एवढी एकच एक शंका माझ्या मनांत आहे."

"त्यांत काय! परमेश्वराची इच्छा असेल तसेंच होईल!" चिदानंद स्वामी म्हणाले.

गांवाच्या एका टोंकाला एक लहानसा मठ होता. चिदानंदस्वामी आपल्या शिष्य-वर्गासह त्या मठांत राहूं लागले. तो संस्कृत

सौ. विमला ठकार

पंडित दूर रोज येऊन त्यांना संस्कृत शिकवी. शिष्यवर्ग गांवांतून भिक्षा मागून आणी व सर्व ती वांटून घेत. चिदानंदस्वामी पंडिता-जवळ जें शिके तें आपल्या शिष्यवर्गाला शिकवी. अशा तऱ्हेनें विद्याभ्यास जोरानें चालू होता.

अशातऱ्हेनें एक आठवडा गेला. एकदां चिदानंदस्वामी आपल्या शिष्यांना संस्कृत शिकवीत असतां एक लहानसा उंदीर तेथें आला आणि स्वामींच्या समोर भाताचा (साळीचा) एक दाणा ठेवून निघून गेला. कांहीं वेळानें तो पुन्हां आला आणि एक दाणा ठेवून निघून गेला. दोन तीन घटकांत तो कित्येकदां आला आणि स्वामींसमोर एकेक दाणा ठेवीत गेला.

"हें विचित्र दिसतें आहे. याच्या पाठीमागें खात्रीनें त्या परमेश्वराची प्रेरणा असणार" असें सांगून चिदानंद स्वामीनें दिवा घेतला आणि तो उंदीर कोठें जातो हें पाहण्यासाठीं मठाबाहेर गेले. तो उंदीर दाणा घेऊन आला तेव्हां मठाच्या आंत येणाऱ्या एका भोकांतून बाहेर निघून दूर जमिनीवर कोठेंतरी पळत निघाला. नंतर एका बिळांत शिरला व अदृश्य झाला.

नंतर बराच वेळ वाट पाहली तरी तो दिसला नाहीं. तें बीळ एका खडकाळ जागीं होतें.

दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच चिदानंद स्वामी पंडिताकडे आले तेव्हां त्यांनीं रात्रीं जी गंमत पाहिली होती ती वर्णन करून सांगितली.

"निर्जन प्रदेशांतून उंदीर धान्य घेऊन येत आहे तर खरोखरच शोध लावलाच पाहिजे कीं हें धान्य कोठून येतें. गांवच्या पाटलाच्या मदतीनें त्या बिळाजवळची जमीन खणली पाहिजे."

पंडित पाटलाकडे गेला. स्वामी चिदानंद-यांच्याकडून त्याला जें कांहीं कळलें होतें तें त्यानें पाटलाला सांगितलें आणि म्हणाला—"आठ दहा जणांना लावा, ती जागा खणायला." त्या प्रमाणें पाटील कांहीं कुदळी व फावडीं आणि मजुरांना-बरोबर घेऊन मठाजवळ गेला आणि चिदानंद स्वामीनें मठामागाची बीळ असलेली जागा दाखविली.

एक तासभर खणल्यानंतर त्यांना जमिनी-खालीं दडलेलें एक जुनाट कोठार दिसलें. त्यांत धान्याचे ढीग होते व त्यांवर बसून उंदरांची मेजवानी चालली होती.

गांवच्या पाटलानें सर्व धान्य उचलून गांवांत नेलें. गांवकऱ्यांना त्यांतलें आवश्यक तेवढें धान्य वांटलें व जें उरलें तें कोठारांत भरून ठेवून दिलें. अशा तऱ्हेनें उंदरांच्या मदतीनें गांवावरचें दुष्काळाचें संकट टळलें.

दुसऱ्यावर्षीं चांगला पाऊस पडला, म्हणून सर्वत्र सुबत्ता नांदूं लागली. उंदरानें केलेली ही मदत गांवावरचें एक मोठें संकट टळण्यास उपयोगी ठरली.

कृष्णावतार

कालिंदी नदीच्या काठीं एक गांव होतें. त्या गांवीं गाई, वासरें व बैल पुष्कळ. गांवच्या बायका दूध दुभत्याचें काम करण्यांत प्रसिद्ध होत्या. गांवांत सदा आनंदीआनंद असे. वसुदेवाच्या सूचनेवरून नंद त्या गांवीं सकुटुंब निघाला. गांवच्या प्रमुखांनीं त्याचें स्वागत केलें. नंदानें त्यांची कुशलवार्ता विचारली. सर्वांचा परिचय झाला व नंद त्यांच्या गांवीं जाऊन राहूं लागला. वृद्ध गोपींनीं नंदाच्या घरीं येऊन यशोदेचें व तिच्या मुलाचें अभिनंदन केलें. मुलाचें बारसें थाटानें झालें. त्याच्या सावळ्या रंगावरून त्याचें नांव कृष्ण ठेवण्यांत आलें. रोहिणी पण आली. नंदानें तिचा सर्व प्रकारें सत्कार केला. कृष्ण गोपींचा लाडका बाळ झाला. त्याला आपलें व परक्याचें घर असा फरक मुळींच कधीं कळला नाहीं.

कंसाला वसुदेवाचा मुलगा जिवंत असल्याचें योगमायेच्या तोंडीं कळलेंच होतें. म्हणून त्यानें कित्येक राक्षसांना शिशुहत्येच्या कामावर नेमलें होतें. त्यांत पूतना नांवाची एक भयंकर राक्षसीण होती. तिची आकृति भयंकर होती. ती रात्रीं गांवांत शिरली. तिची नजर मुलांवरच होती. बालकृष्णाला पाहून ती थांबली.

मुलगा सुंदर व तेजस्वी दिसला. इतर मुलांहून अगदीं निराळा. तिला वाटलें कीं हाच असावा कंसवध करण्यासाठीं जन्मलेला मुलगा.

तो विचार मनांत येतांच तिचा पारा चढला. दांत ओठ चावून ती त्याच्याकडे पाहूं लागली. तिच्या डोळ्यांतून जणुंकांहीं ठिणग्या झडूं लागल्या. कपाळाला आठ्या पडल्या. नागसांपाच्या फूत्कारासारखा श्वासोच्छ्वास जोरजोरानें सुरू झाला. तिनें आईच्या कुशींत झोंपलेल्या मुलाला उचलून मांडीवर घेतलें आणि आपले विषारी स्तन त्याच्या तोंडांत कोंबले. कृष्ण जोरानें रडला. पण तें रडण्याचें सोंगच होतें. कारण त्यानें पूतनेचे दोन्ही स्तन घट्ट धरून तिचें दूध नव्हे तर तिचें रक्त शोषण करून तिला नको जीव करून सोडलें होतें, इतकें कीं शेवटीं ती मोठ्यानें ओरडली व धाडदिशी जमिनीवर मरून पडली.

तिचा तो भयंकर आवाज ऐकून गांव-भरच्या गवळणी जाग्या झाल्या आणि नंदाच्या घरीं धांवून आल्या. कृष्ण रडला त्याच वेळीं यशोदा जागी झाली होती. कुशींत मुलगा नाहीं हें पाहून तिनें नंदाला जागें केलें. नंद आला व शेजारचे गवळी पण धांवले. तेव्हां त्यांना पूतनेचें तें भयंकर रूप दिसलें. ती उताणी जमिनीवर मरून पडली होती आणि तिची छाती धरून माकडाच्या पिल्लासारखा कृष्ण बसला होता. यशोदा व नंद दोघांनीं आपल्या लाडक्याचा तो पराक्रम पाहिला व म्हणाले– "शाबास बाळा!" आणि मुलाला उचलून घेतलें.

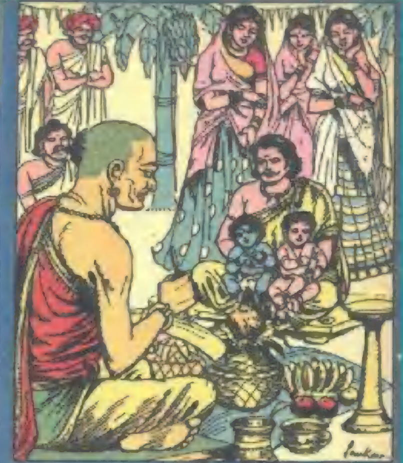
"ही राक्षसीण इकडे कोठून कशी काय आली? हिनें मुलाला उचललें तें तुला नाहीं का कळलें?" नंदानें यशोदेला विचारलें.

"मुलाला दूध पाजून मी झोंपविलें. दिवा होता. बराच वेळ मी जागी होतें. केव्हां डोळा लागला कोणास ठाऊक! तसा जास्त वेळ सुद्धां झाला नाहीं. ही राक्षसीण कोठून आली, कशी आली तें त्या देवालाच माहीत! मुलाला उचलून घेण्यांत तिचा काय हेतू होता नकळे. परंतु त्या राक्षसिणीच्या हातीं त्याच्या केसालादेखील धक्का लागला नाहीं. देवाची दया!" यशोदा म्हणाली.

कृष्ण केवढ्या मोठ्या संकटांतून वांचला! प्रत्येक गवळ्याच्या मनांत तोच विचार होता. त्यांना फार आनंद झाला. त्यांनीं पूतनेचा देह एका बाजूला ओढून नेला. नंदानें आपल्या लाडक्याला उचलून घेतला. यशोदेनें आपल्या बाळाची दृष्ट काढली.

एकदां वसुदेवानें गर्ग नांवाच्या आपल्या भटजींना कंसाच्या नकळत गोकुळीं पाठविलें. त्यानें रोहिणीच्या मुलाचें नांव बलराम व यशोदेच्या मुलाचें नांव कृष्ण ठेवलें.

नंदाच्या आनंदाला पारावार नव्हता. त्यानें ब्राह्मणांना बोलावून वस्त्रदान व

गोदान केलें. गोपूजा केली. गोपगोपींनीं नंद यशोदेचें अभिनंदन केलें.

तिकडे मथुरेला, इकडे पूतनेची जी दुर्गती झाली त्याची बातमी कंसाला कळली. त्याच्या राक्षस दूतांनीं सर्व वर्तमान त्याला कळविलें. कंसाला नंदाच्या मुलाचें भय जास्तच वाटूं लागलें. त्यानें नंदाच्या मुलाचा शेवट जो करील त्याला मोठें बक्षिस मिळेल असें जाहीर पण केलें. तें ऐकून शकटासुर नांवाचा एक राक्षस अदृश्यपणें गोकुळीं गेला व नंदाच्या गाडींत शिरून संधी पहात बसला.

यशोदेनें कृष्णाला गाडीच्या सावलींत एक घोंगडी टाकून निजविलें व स्वत: नदीवर स्नानाला गेली. ती गेल्यावर कांहीं वेळानें कृष्ण जागा झाला व जवळ आई नाहीं हें कळल्यावर तोंडांत बोटें घालून मोठ्यानें रडूं लागला आणि लाथा झाडूं लागला. गाडीच्या चाकाला एक लाथ लागली तेव्हां ती एका बाजूला जाऊन पडली आणि मोडून गेली. शकटासुर ठार झाला.

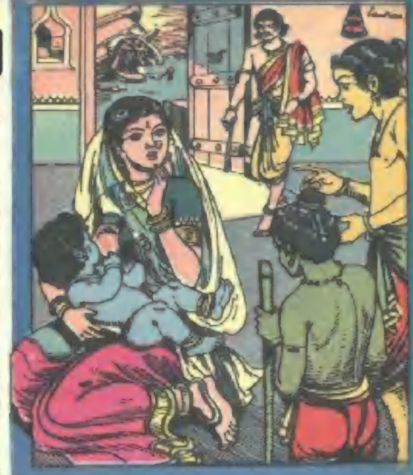
इतक्यांत यशोदा नदीवरून परत आली व गाडी मोडून पडलेली पाहून धांवत गाडीकडे गेली. गाडी उलटून पडलेली होती. ती "अगोबाई!" म्हणून मोठ्यानें ओरडली आणि मुलाला उचलून पोटाशीं धरलें. "मुलगा झोंपला आहे असें समजून मी वाऱ्यावर झोंपवून गेलें होतें. आतां मुलाचे वडील येऊन रागावतील. पण ही गाडी अशी उलटली कशी? कोणी विचारलें तर मी काय उत्तर देऊं? सर्व मलाच नाहीं नाहीं तें बोलतील!" असे अनेक विचार तिच्या मनांत येत होते. मुलाला मांडीवर घेऊन तिनें त्याला दूध पाजलें.

इतक्यांत नंद आपल्या मित्र गवळ्यांबरोबर बोलत घरीं आला. त्याचे केस

विखुरलेले होते. सर्व अंग धुळीनें माखलेलें होतें. हातांत एक दांडकें होतें. येतांच उलटलेली गाडी व मोडलेलें चाक पाहून त्याचें सर्व अंग थरारलें. कारण त्याच्या मुलाला नेहमीं गाडीखालींच झोंपवीत. गाडी उलटलेली व चाक मोडलेलें. मुलाला तर कांहीं इजा झाली नाहीं! त्याच्या छातींत धस्स झालें.

त्याच वेळीं त्यानें यशोदा कृष्णाला दूध पाजीत आहे हें पाहिलें. तेव्हां कोठें त्याला जिवांत जीव आल्यासारखें वाटलें. कृष्ण त्याच्याकडे पाहून हंसत होता. त्यानें मुलाला उचलून घेतलें आणि यशोदेला विचारलें–"गाडी अशी उलटली कशी?" पण ती तरी काय उत्तर देणार? तिला देखील तेंच आश्चर्य वाटत होतें. मस्त बैलानें येऊन शिंगानें गाडी उलटली असेल कदाचित असा ही एक विचार त्याच्या मनांत आला. "कांहीं असो, देवानें माझ्या मुलाला वांचविलें!" असा विचार करून त्यानें देवाला नमस्कार केला. यशोदा पुढें होऊन म्हणाली–"मुळांत चूक माझी! मुलाला असें उघड्यावर झोंपवून मी नदीवर गेलें होतें. नदीवरून येऊन पाहतें

गाडी उलटलेली दिसली. माझें नशीब बलवत्तर! त्याच्या कृपेनेंच माझा मुलगा वांचला!"

इतक्यांत कांहीं मुलें तिकडे खेळत आलीं. म्हणालीं–"अहो! आम्ही डोळ्यांनीं पाहिलें, तुमचा मुलगा लाथा झाडझाडून रडत होता. एक लाथ लागल्याबरोबर गाडी उलटली!"

तें ऐकून नंद व यशोदेला जास्तच आश्चर्य वाटलें. त्यांनीं आपल्या पराक्रमी मुलाची पुन्हां पुन्हां दृष्ट काढली आणि देवाचे आभार मानले.

हां हां म्हणतां ती बातमी गांवभर पसरली. सर्व गांव नंदाच्या घरीं जमा झालें. सर्व चकित झाले. त्यांनीं गाडी सरळ उभी केली. चाक दुरुस्त करून बसविलें आणि घरीं गेले. अशा तऱ्हेनें शकटासुराचा वध झाला.

हळूहळू कृष्ण रांगूं लागला. खाटेला धरून उभा राहूं लागला व चालू पण लागला. कोणी गुदगुल्या केल्या कीं मोठ्यानें हंसू लागला. कधीं नंदाचें तर कधीं यशोदेचें बोट धरून चालूं लागला. इतका खेळकर होता कीं नंदाकडे येणारे गोपगोपी त्याला जवळ बोलावीत. तो उभा राहून चालायचा प्रयत्न करी व पडला कीं लोक जवळ जाऊन त्याला उचलून घेत. पुढें कांहीं दिवसांनीं तो रस्त्यावर धांवत जाऊं लागला. मातींत बसून खेळूं लागला.

यशोदा मुलाला लोणी खायला देई. तो लोणी खाई आणि तोंड, हात, पाय, सर्व अंग लोण्यानें माखून घेई.

कृष्ण हळूहळू शेजारच्या गवळणींकडे जाऊं लागला. गवळणी त्याला जवळ बोलावून लोणी खायला देत. पुढें पुढें तो त्यांची रवी धरून उभा राही. त्यांचा पदर ओढे व हट्ट करी कीं पहिल्यानें लोणी खायला द्या. त्यांनीं लोणी खायला दिलें कीं तो आणखी मागे. गोपी लोणी खायला देत. पण म्हणत—"एक पाय नाचिव रे गोविंदा, घागरीच्या छंदा!" आणि कृष्ण खरोखरच नाचूं लागे. त्या आनंदांत गोपी देहभान विसरून जात. लोणी काढायचें बंद करून कृष्णाकडे पहात उभ्या रहात. कृष्ण स्वतःच्या हातानें लोणी उचलून खाई व तें पाहून त्यांना जो आनंद होई तो काय वर्णावा!

पण कृष्ण गोपबालकांना घेऊन गोपींच्या घरांत शिरूं लागला. लोणी

चोरून खाऊं लागला. तो भांडीं उलटून टाकी, साय, दही व लोणी जें मिळे तें स्वतः खाई व आपल्या सवंगड्यांना खायला देई. गोपी कृष्णाला धरायला धांवत. "पकडा, पकडा!" म्हणून त्याचा पाठलाग करीत व त्याला धरून यशोदेकडे घेऊन जात व तो किती दंगा करतो याच्या तक्रारी सांगत.

कृष्ण व त्याचे बालसवंगडी गांवभर फिरत आणि शिंक्यावर ठेवलेलें लोणी, साय, दूध, दही ताक जें मिळे तें खात व भांडीं फोडून पळून जात. मुलांचा धुडगुस इतका सुरू झाला कीं कृष्णाच्या खट्याळ-पणाच्या तक्रारी नंद यशोदेच्या कानावर येऊं लागल्या.

कृष्णाचा व त्याच्या सवंगडी मित्रांचा दंगा एवढ्यावरच थांबला असता तरी भागलें असतें. मुलें गोठ्यांत शिरत व वासरांना सोडून देत. वासरें गाईचें दूध पिऊन टाकीत व बाहेर येऊन नाचत बागडत. मुलें ती गंमत पाहून हंसत.

कृष्ण आपल्या मित्रांना शिकवून देई व सर्व मिळून लोणी कसें चोरायचें याच्या कुलुप्त्या योजीत. ताकाच्या भांड्यांत दूध ओतून ठेवीत. तूप चुलींत नेऊन ओतीत. लोण्याच्या भांड्यांत दही किंवा दुधाच्या भांड्यांत लोणी नेऊन टाकीत. मुलें ओणवी उभी रहात व कृष्ण त्यांच्या पाठीवर चढून शिंक्यावरचें दही व लोणी खाई व सर्वांना खायला देई.

अशातऱ्हेनें कृष्णानें व त्याच्या मित्र-मंडळीनें सर्व गोकुळांत असा धुमाकूळ माजविला कीं त्यांना कसें ताळ्यावर आणावें हें कोणाला सुचेना.

अरण्यपुराण

[६]

मौवलीनें मनुष्यांची भाषा शिकून घेण्याचें ठरविलें. जंगलांत रहात असतां त्याला प्रत्येक जातीच्या जनावराची भाषा येत होती. मेस्सुवाच्या तोंडांतून जो शब्द किंवा वाक्य निघे त्याची आवृत्ति मौवली करी. काळोख पडण्यापूर्वी झोपडींतल्या सर्व वस्तूंचीं नांवें मौवलीला तोंडपाठ झालीं.

रात्रीं झोंपतांना एक मोठा प्रश्न उत्पन्न झाला. पिंजऱ्यासारख्या त्या झोंपडींत त्याला झोंप येईना. दरवाजा बंद करतांच मौवली खिडकींतून बाहेर निघून गेला.

"त्याला जिकडे जायचें असेल जाऊन झोंपूं दे. कारण कधीं तो अंथरुणावर झोंपला नाहीं. तो आपला मुलगा म्हणून आला आहे तर तो आपल्याला सोडून कधीं जाणार नाहीं." मेस्सुवाचा नवरा तिला म्हणाला.

मौवली शेतांत जाऊन हिरव्या गार गवतावर जाऊन झोंपला.

त्याला घडलेल्या गोष्टी आठवूं लागल्या. काळ्या वाघानें त्याला 'लालफूल' आणायला सांगितलें होतें तेव्हां तो थोडासा विस्तव एका घरांतून उचलून घेऊन रानांत गेला होता. एकू रात्रीं एक शिकार करतांना हारला होता आणि कळपानें त्याला जो दंड दिला होता तो भोगीत होता. कळपां-तल्या लांडग्यांनी मौवलीचा दिवसभर कसा शोध केला हे काळ्या वाघानें मौवलीला येऊन सांगितलें होतें. मौवलीनें काटक्या गोळा करून रात्रभर जाळ राहील याची

काळजी बाळगली होती. त्या दिवशीं रात्रींच कळपाची सभा भरली होती.

वाघ्यानें भाषण केलें तेव्हां मौवलीनें वाघ्याला कळपाचा नायक कोण असावा या विषयीं बोलण्याचा अधिकार नाहीं असा आक्षेप केला होता. परंतु कळपानें त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें होतें. वाघ्या म्हणाला होता कीं त्या मनुष्याच्या पिल्लावर त्याचा अधिकार होता. कळपाला चिथवून मौवलीला ठार करण्याचा बेत झाला होता. मौवलीनें उठून कळपाच्या मधोमध जळकें लाकूड फेंकलें होतें. विस्तव पाहून कळपाचे लोक घाबरले. वाघ्याचें अंग पोळलें. लांडगिणीचा निरोप घेऊन तो पसार झाला वगैरे वगैरे.

त्याचा डोळा लागला असेल नसेल त्याच्या हनुवटीला कोणाचें तरी नाक लागलें. तो त्याचा मोठा भाऊ म्हणजे लांडगिणीचा मोठा मुलगा होता.

"हें रे काय? वीस मैल तुझा शोध काढीत आलों आहें. हेंच का याबद्दल बक्षिस! तुझ्या अंगाला धुराचा वास येत आहे. जनावराच्या अंगाच्या वासासारखा वास येत आहे आणि एवढ्यांत तूं मनुष्य झालास का? उठ! मी एक बातमी घेऊन आलों आहें." मोठा भाऊ म्हणाला.

मौवलीनें त्याला जवळ पोटाशीं ओढून विचारलें—"रानांत सर्व सकुशल आहेत ना?"

"लालफुलामुळें ज्यांचें अंग पोळलें गेलें आहे त्यांच्या शिवाय बाकी सर्व खुशाल! वाघ्याचें अंग पोळलें गेलें होतें ना! अंगावरचे केस पुन्हां उगेपर्यंत स्वारी दूर कोठें तरी निघून गेली आहे. पण परत आल्यावर तुला ठार करण्याची प्रतिज्ञा करून गेला आहे." मोठा भाऊ म्हणाला.

"मीदेखील तशीच एक प्रतिज्ञा केली आहे. मधून मधून येऊन रानांतल्या बातम्या देत रहा. मला आतां झोंप येते आहे." मौवली म्हणाला.

"मनुष्यांच्या भुलावण्यांत येऊन तूं लांडगा आहेस हें विसरूं नकोस."

"तें कसें विसरेन? तुला आणि आपल्या गुहेंतल्या लांडग्यांना कधीं विसरेन का? त्याच बरोबर मला कळपांतून हाकलून दिलें होतें हेंदेखील विसरणार नाहीं."

"परंतु या नव्या कळपांतून तुला कोणी काढून टाकणार नाहीं, ही गोष्टीदेखील लक्षांत असूं दे. किती झाला तरी मनुष्य तो मनुष्यच! ते बोलूं लागले कीं वाटतें, डबक्यांतले बेडूक ओरडत आहेत. मी येईन तेव्हां कुंपणापलीकडे तुझी वाट पाहीन." असें सांगून तो परत रानांत निघून गेला.

मौवली तीन महिने गांवाबाहेर कोठें गेला नाहीं. तो मनुष्यांच्या चालीरीती, भाषा व वागणें शिकत राहाला. पहिल्यानें एक कापड पांघरून त्याला ठेवीत. तें त्याला मुळींच आवडत नसे. नंतर त्याला रुपये पैसे व त्यांचा उपयोग शिकावा लागला. पण त्याला तें कळेना. नंतर त्याला शेत नांगरण्याचें शिक्षण घ्यावें लागलें. पण त्यापासून फायदा काय हें कळेना.

गांवांतलीं मुलें त्याला फार त्रास देत. रानांत राहल्यानें राग आवरण्याची शक्ति त्याच्या अंगांत भरपूर आली होती. रानांत स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठीं कधीं कधीं राग आवरावा लागे. परंतु मुलें त्याच्या बोनडेपणाची किंवा त्याला बरोबर खेळतां येत नाहीं याची थट्टा करूं लागले कीं त्याला चीड येई व त्यांना चिरून फाडून टाकावेंसें त्याला वाटे. परंतु लहानमुलांच्या वाटेला जाणें बरोबर नाहीं असा विचार करून तो स्वतःला आवरी. स्वतःच्या अंगांत किती बळ आहे हें मौवलीला

माहीत नव्हतें. आपल्याहून शक्तिशाली प्राणी कितीतरी आहेत हें त्याला चांगलें माहीत होतें. पण गांवकऱ्यांना वाटे कीं त्याच्या अंगांत बैलाची शक्ति असली पाहिजे.

मनुष्य जातींत जो जातिभेद आहे त्याची मौवलीला कल्पनादेखील नव्हती. कुंभाराचें गाढव एकदां खड्डयांत पडलें तेव्हां त्यानें त्याचें शेपूट धरून त्याला उभें केलें आणि त्याच्या पाठीवर मडकीं रचून ठेवण्यास कुंभाराला मदत केली. ती त्याची चूक ठरली. कारण कुंभार खालच्या जातीचा होता. गाढवाला त्यानें हात लावला ही तर त्याहून मोठी चूक. पुरोहित त्याला खूप रागावले.

"उद्यां तुम्हांला सुद्धां मडक्यावरोबर गाढवावर बसवून दाखवीन." मौवली पुरोहिताला म्हणाला.

पुरोहितानें मेस्सुवाच्या नवऱ्याला तें जाऊन सांगितलें. म्हणाला—"या मुलाला कांहीं तरी काम दे. नाहीतर हा बिघडणार!"

गांवाच्या पाटलानें मौवलीला बोलावून, रानांत म्हशी चरायला घेऊन जायला सांगितलें. याहून जास्त आनंदाची गोष्ट काय असणार त्याला? गांवच्या सर्व म्हशी तोच चरायला घेऊन जाई. तो गांवाकरितां काम करणारा गांवभरचा नोकर झाला. म्हणून रोज सायंकाळीं गांवकऱ्यांची सभा होई. त्या सभेला तो हजर राहूं लागला. झाडावर माकडें बोलत. झाडाच्या पाराखालीं नागसांप रहात असे. त्याला दैवत म्हणून लोक दूध पाजीत. वृद्ध वडील माणसें तेथें जमा होत व हुक्का पीत बराच वेळ बोलत बसत. देव, मनुष्य, भूतपिशाच वगैरे त्यांच्या चर्चेचे विषय असत. (चालू)

६०. अति प्राचीन गुहेंतील चित्रकारी

फ्रांस देशाच्या मध्यवर्ती प्रदेशांतल्या गुहांत २० हजार वर्षांपूर्वी प्रस्तर युगीन मनुष्यजातीनें अद्भुत चित्ररचना करून ठेवली आहे. त्यांनी बोटें रंगांत बुडवून व हाडांच्या फुंकणीनें रंग फुंकून हीं चित्रें काढलीं. यांत शिकारी, धरून आणलेल्या जनावरांना पळवून नेत असलेले दिसतील.

